अष्टावक्रगीता

समछन्दमा नेपाली अनुवाद

अनुवादक
शरत्कुमार भट्टराई

अष्टावक्रगीता
समछन्दमा नेपाली अनुवाद

ग्रन्थको नाम	:	अष्टावक्रगीताको नेपाली अनुवाद
अनुवादक	:	शरत्कुमार भट्टराई

प्रकाशक	:	श्रीराजर्षिजनकस्मृतिकोष
प्रकाशन मिति	:	वि.सं. २०७५
प्रकाशित सङ्ख्या	:	३००
मूल्य	:	रु. २००।–
कम्प्युटर सेटिङ्ग	:	श्रीखड्गप्रसाद खनाल
मुद्रक	:	एलायन्स प्रिन्टर्स एण्ड मिडिया हाउस प्रा.लि.
ISBN	:	978-9937-0-5120-0

प्रकाशकको भनाइ

यस कोषले आफ्नो स्रोत र साधनले भ्याएसम्म ज्ञान र भक्ति सम्बन्धी आध्यात्मिक विषयमा र अझ त्यसमा पनि विशेषरूपले अद्वैत वेदान्तका गहन विषयमा लेखिएका ग्रन्थहरू प्रकाशन गर्दै आएको छ । तदनुसार नै यस २०७५ सालमा पनि शरत्कुमार भट्टराईज्यूले लेख्नुभएका ग्रन्थहरूमध्ये 'अष्टावक्रगीता' नामक अत्यन्त महत्त्वपूर्ण ग्रन्थ प्रकाशन गर्न पाएकोमा यस कोषलाई अपार खुशी लागेको छ ।

यस ग्रन्थमा अद्वैत वेदान्तका परमसिद्धान्तहरूमात्रै यस गीतामा समाविष्ट भएका छन् । ब्रह्मज्ञानी अष्टावक्र मुनिले लामा प्रक्रियागत कुराहरू नराखी केवल अद्वैत वेदान्तका गहन तथा गूढसिद्धान्तहरूलाई मात्रै यस गीतामा सङ्क्षिप्तरूपमा उल्लेख गर्नुभएको छ । यसबाट जिज्ञासु मुमुक्षुहरूले सहजैसँग ज्ञान प्राप्त गर्न सक्नुहुनेछ भन्ने विश्वास गर्न सकिन्छ । अतः यो ग्रन्थ सबै जिज्ञासु मुमुक्षुहरूका लागि अत्यन्त सङ्ग्रहणीय र पठनीयसमेत हुनेछ भन्ने यस कोषले विश्वास लिएको छ । यस्तो महत्त्वपूर्ण ग्रन्थको प्रकाशन गर्ने अभिभारा यस कोषले लेखकबाट पाएकोमा यो कोष लेखकप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछ । धन्यवाद । ॐ ब्रह्मार्पणमस्तु ।

२०७५ साल पुत्रदा एकादशी

श्रीराजर्षिजनकस्मृतिकोष

आखिरी सबै बिर्सनुपर्छ

आत्मा परम सत्य हो। परमार्थ सत्य अबाध्य हो। स्वप्रकाश ज्ञानस्वरूप हो। देशकाल वस्तुबाट अपरिच्छिन्न हो। धर्माधर्मतत्फलसम्बन्धले शून्य छ। कर्तृत्वभोक्तृत्वरागादि लेप त्यसमा छँदैछैन। सर्वानुस्यूत सन्मात्र विभु नित्य अद्वितीय आत्मदर्शन नै पर निःश्रेयस हो।[१] शास्त्र र आचार्यको उपदेशद्वारा तथा शमदम आदिबाट शुद्ध मन नै आत्मदर्शनमा करण हो।[२] आत्मदर्शन नहुनुमा मुख्य कारण अज्ञान हो, अज्ञानमूलक संसार हो, माया हो। माया नर्तकी जस्तै छे। विभिन्नरूप धारण गर्दछे। आँखालाई रूप बनेर आकर्षित गर्दछे। रसनेन्द्रियलाई रस बनेर लोभ्याउँछे। नासिकालाई गन्ध बनेर, त्वचालाई स्पर्श बनेर र श्रोत्रेन्द्रियलाई शब्द बनेर जीवलाई दुःखको खाडलमा फसाउन तत्पर रहन्छे। पुंश्चली स्त्री गुणद्वारा खुव सिंगारपटार गरी अगाडि आउछे तर यसका सारा सिंगारपटार अर्थात् गुणहरू जीवलाई फसाउने साधन मात्र हुन्। जीवको स्वरूपानन्द ढाक्नका निम्ति यसले सत्वादि गुण धारण गरेको हो।[३] सम्पूर्ण जीव मायाद्वारा बराबर जन्म लिएर संसारचक्रमा चक्कर लगाइरहेका छन्। जन्ममृत्यूको चक्करबाट पार पाउन भगवान्को शरण पर्नुपर्छ।[४] भगवान्को स्तुति गर्नुपर्छ। भगवान्को स्तुतिमा भक्ति नै असाधारण कारण हो। भक्ति पराप्रीति

---

१. अनृतजडविरोधि रूपमन्तः त्रयमलबन्धनदुःखताविरूद्धम्।
अतिनिकटमविक्रियं मुरारेः परमपदं प्रणयादभिष्टवीमि॥
— सङ्क्षेपशारीरकम् १

२. शास्त्राचार्योपदेशशमदमादिसंस्कृतं मन आत्मदर्शने करणम्।
— शङ्कराचार्य गीताभाष्य २।२१

३. अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीं प्रजां सृजमानां सरूपाम्।

४. नृषु तव मायया भ्रमममीष्ववगत्य भृशं
त्वयि सुधियोऽभवे दधति भावमनुप्रभवम्॥ — भागवत १०।८७।३२

हो । त्यो परमानन्दरूप परमात्मामा रसास्वादनपूर्वकको धारावाहिक मनोवृत्ति हो ।[५] परमात्मामा भएको यस्तो भक्तिद्वारा तदितर (संसार) प्रति वैराग्य आत्मसाक्षात्कारपर्यन्त हुन्छ । त्यो भक्ति वेदान्तादिश्रवणले दृढ फलाभिसन्धिरहित हुन्छ र कुनै विघ्नले त्यसलाई अभिभव गर्न सक्दैन । मलदोषयुक्त मनले भक्तिसम्भव हुँदैन । मलदोष हटाउनका लागि निष्काम कर्म गर्नुपर्दछ । फलासक्ति नराखीकन ईश्वरको लागि कर्म गर्नेले सत्वशुद्धिद्वारा मोक्ष प्राप्त गर्दछ ।[६] "म यो कर्मको कर्ता हुँ, पछि म यसको फल भोग्नेछु ।" यस्तो कर्तृत्वभोक्तृत्वाभिमानपूर्वक गरिने कर्मले इष्टानिष्ट देहप्राप्ति गराइरहन्छन् । यस अवस्थामा शान्त परमपद प्राप्त हुँदैन । त्यस्तो परमपद प्राप्तिको लागि अविवेकरूप कालुष्य बुद्धिमा हुनु हुँदैन । आत्मानात्मविवेकबोधबाट विषयप्रति अन्तःकरणको प्रवृत्ति भएन भने बुद्धि शुद्ध हुन्छ र वास्तविक वैराग्य प्राप्त हुन्छ ।[७] अत्यन्त निर्मल अत्यन्त स्वच्छ र अत्यन्त सूक्ष्म बुद्धि आत्मसाक्षात्कार गर्न समर्थ हुन्छ । आत्माको अपरोक्षानुभूति नभएसम्म र त्रिगुणमयसंसार निवृत्त नहुन्जेल तीर्थाटन, सत्सङ्ग, सात्विकशास्त्रचिन्तन आदि गर्दै एकाग्रचित्त बनाई भगवद्भक्तिमा तल्लीन हुनुपर्दछ । साधनचतुष्टयसम्पन्न भएपछि महावाक्यश्रवणबाट नै ज्ञान हुने हो ।

आकारले सानो तर अर्थले महान् अष्टावक्र गीतामा उक्त आत्मतत्त्वलाई सरल शैलीमा प्रतिपादन गरिएको छ । राजा जनकको

---

५. पराप्रीतिर्भक्तिः । सा हि स्वरसतः परमानन्दरूपे परमात्मनि समुल्लसन्ती धारासन्ततिरूपा मनोवृत्तिर्भक्तिरित्युच्यते ।
तथा चाविघ्नेन सत्त्वशुद्धिज्ञानप्रात्त्यादि द्वारेण परं निश्रेयसं लभ्यते ॥
– मधुसूदनसरस्वती, टीका सङ्क्षेपशारीरकम् १।१

६. तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ।
असक्तो ह्यचरन् कर्म परमाप्नोति पुरुषः ॥ – श्रीमद्भगवद्गीता ३।१९

७. यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।
तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥ – श्रीमद्भगवद्गीता २।५२

दरबारमा विद्वान्हरूबीच शास्त्रार्थ र ब्रह्माभ्यास भइरहन्थ्यो । ब्रह्मज्ञानी गुरु अष्टावक्र सर्वश्रेष्ठ हुनुभएको प्रसङ्ग महाभारतादि ग्रन्थमा आउँछन् । गीतामा उपनिषत्को सार हुन्छ । राजा जनक र गुरु अष्टावक्रको संवाद भएको यो अष्टावक्रगीतामा पनि त्यही औपनिषद तत्वलाई देखाइएको छ । यस्तो महत्त्वपूर्ण ग्रन्थको समछन्दमा नेपाली अनुवाद गरेर कवि शरत्कुमार भट्टराईले प्रशंसनीय कार्य गर्नुभएको छ । अनुवाद वास्तवमा कठिन कार्य हो । झन् समछन्दमै अनुवाद गर्न त जो कोही समर्थ हुँदैन । मूलको भाव नछोडीकन त्यत्तीनै अक्षरमा सरलरूपमा प्रस्तुत गर्नु भट्टराईज्यूको विशेषता हो । कलम चलेको व्यक्तिबाट मात्र त्यो सम्भव छ । केही गहनतम श्लोकहरू सानुवाद प्रस्तुत छन् –

मुक्तिमिच्छसि चेत्तात विषयान् विषवत् त्यज ।
क्षमार्जवदयातोषसत्यं पीयूषवद् भज ॥

चाहन्छौ मुक्ति साँच्चै नै छोड यी विषयादिक ।
क्षमा सरलता लेऊ सत्य सन्तोष आदिक ॥

मुक्ताभिमानी मुक्तो हि बद्धो बद्धाभिमान्यपि ।
किं वदन्ति हि सत्येयं या मतिः सा गतिर्भवेत् ॥

मुक्त जो ठान्छ मुक्तै हो ठानेमा बद्ध बद्ध हो ।
मति जस्तो गति त्यस्तै यो उक्ति ध्रुवसत्य हो ॥

वासना एव संसार इति सर्वा विमुञ्च ताः ।
तत् त्यागो वासना त्यागात् स्थितिरद्ययथा तथा ॥
संसार वासना नै हो वासना त्याग तत्क्षण ।
वासना जहिले जान्छ संसार भाग्छ तत्क्षण ॥

यत्र यत्र भवेत् तृष्णा संसारं विद्धि तत्र वै ।
प्रोढवैराग्यमाश्रित्य वीततृष्णः सुखी भव ॥

तृष्णा जहाँ जहाँ हुन्छ संसार हो त्यही सब ।
प्रौढ वैराग्यका साथ वीततृष्ण बने अब ॥

मोक्षो विषयवैरस्यं बन्धो वैषयिको रसः ।
एतावदेव विज्ञानं यथेच्छसि तथा कुरु ॥
विषयासक्ति हो बन्ध वैरस्य मोक्ष सुन्दर ।
यत्ति हो ब्रह्मको ज्ञान जे चाहन्छौ त्यही गर ॥

हरो यद्युपदेष्टा ते हरिः कमलजोऽपि वा ।
तथापि न तव स्वास्थ्यं सर्वविस्मरणादृते ॥
उपदेशक हुन् तिम्रा ब्रह्मा विष्णु कि वा हर ।
यी सबै न भुलेसम्म मुक्ति हुन् कसै गर ॥

सानु रागां स्त्रियं दृष्ट्वा मृत्युं वासमुपस्थितम् ।
अविह्वलमनाः स्वस्थो मुक्त एव महाशयः ॥

यस्तो दर्शनीयतम वेदान्तदर्शनले परिपूर्ण अष्टावक्रगीता जस्तो महान् शास्त्रलाई प्रकाशन गर्नु महत्वपूर्ण कार्य हो । समछन्दमा भएको अनुवादले संस्कृतज्ञलाई एवं संस्कृतानुरागी तर संस्कृतभाषामा गति नभएकालाई समेत लाभ मिल्ने छ भन्ने आशा र विश्वास गर्दै यो लेखनीलाई यहीँ विश्राम दिन्छु । ॐ ब्रह्मार्पणमस्तु ।

नेत्रप्रसाद अधिकारी
उपप्राध्यापक
वाल्मीकि विद्यापीठ, काठमाडौँ

अष्टावक्रगीताको –

भूमिका

महर्षि अष्टावक्रद्वारा प्रणीत यो अष्टावक्रगीता अत्यन्त प्राचीनकालदेखि नै अद्वैत वेदान्तका जिज्ञासु मुमुक्षुका लागि चिन्तामणि सरह सेव्य बनेको छ । राजर्षि जनक र ब्रह्मज्ञानी अष्टावक्रका बीचमा संवादका रूपमा निबद्ध यो गीता अत्यन्त उत्कृष्ट मनोभूमिमा प्रकट भएको छ। यसका प्रत्येक श्लोक चिन्तन र ज्ञानोपदेशले परिपूरित छन् । अद्वैत ज्ञानको निरूपण, त्यसको प्राप्ति चरणबद्ध उपाय एवं ब्रह्मज्ञानीका लक्षण र कृत्यहरू यसमा प्रष्ट दिएको छ। आत्मकल्याणको मार्ग यसले प्रष्ट संसूचन गरेको छ।

ब्रह्मज्ञानी महर्षि अष्टावक्र मुनिका सम्बन्ध सामवेदको छान्दोग्योपनिषद्को छैटौं अध्याय खण्ड ६ मन्त्र १ देखि खण्ड १६ मन्त्र ३ सम्म वर्णित श्वेतकेतुका पिता तथा सत् आत्माका उपदेष्टा आत्मज्ञानी आरुणी उद्दालकसँग देखिन्छ। उद्दालकका धेरै शिष्यहरूमध्ये कहोड नामका एक जना प्रसिद्ध शिष्य पनि थिए । उद्दालकले आफ्ना प्रिय शिष्य तिनै कहोड ब्राह्मणसँग आफ्नी पुत्री सुजाताको बिहा गरिदिएका थिए । सुजाता केही कालपछि गर्भवती भइन् । गर्भस्थ शिशुले आफ्ना पिता वेदज्ञ स्वाध्यायी कहोडले उच्चारण गरेको वेदमन्त्र ठीक भएन भनेर दोष देखाएकोमा कहोड रिसाएर तिमीले आक्षेपपूर्वक व्यङ्ग्य गरेर गर्भैदेखि नै ममाथि वक्रदृष्टि राखेको हुँदा तिमी आठ ठाउँमा वक्र अर्थात् बाङ्गो भएर जन्म भनेर उनलाई शाप दिए।

दश महिनापूर्ण भएपछि सुजाताले शिशुलाई जन्म दिइन् । तर पिताका शापका कारण ती शीशु आठ ठाउँमा वक्र भएर जन्मिए।

शिशुको जन्म हुनुभन्दा पहिले नै सुत्केरीका लागि धन जुटाउन कहोड मुनि त्यस समयका प्रसिद्ध दानी तथा ब्रह्मज्ञानी मिथिला नरेश जनकका दरबारतर्फ गएका थिए। पति कहोडले घर फर्कन ढिला गरे तर यसै अन्तरालमा आठ ठाउँमा भाँचिएका अपाङ्ग पुत्रको जन्म त्यसैबेला सुजाताले दिइन् । आठ ठाउँमा वक्र भएर जन्मिएकाले नवजात बालकको नामकरण अष्टावक्र गरियो ।

सुत्केरीखर्च जुटाउन गएका कहोड मुनि घर फर्किएनन् । मातामह उद्दालकले नै नाति अष्टावक्रको लालनपालन गर्नुका साथै शिक्षादीक्षा पनि दिनुभएको थियो । उनका मामा प्रसिद्ध श्वेतकेतु समकालीन थिए र उनलाई भाइ मान्दथे । अष्टावक्रले मातामह उद्दालकलाई नै आफ्ना पिता ठान्दथे । एकदिन पिताको काखमा बस्ने कुरालाई लिएर मामा र भानिजका बीच झगडा भयो। श्वेतकेतुले मेरा पिताका काखमा नबस भनेर भानिजलाई भनेपछि अष्टावक्रले आफ्नी आमा सुजातासँग गएर आफ्ना पिताका बारेमा सोधेका थिए। धन जुटाउन राजा जनकको दरबार जनकपुर गएका तर आजसम्म घर नफर्किएको कुरा आमाले छोरा अष्टावक्रलाई भनिन् ।

अष्टावक्र जन्मनु अघि गर्भैदेखि नै अति तेजस्वी भएको कुरा आफ्ना पिताको वेदपाठ त्रुटिपूर्ण भएको भन्नुबाट नै थाहा हुन्छ । एक दिन मामा श्वेतकेतुलाई साथमा लिएर पिता कहोडलाई खोज्न ब्रह्मज्ञानी अष्टावक्र राजा जनकका यज्ञशालामा गए। दुवै जना बालक भएकाले यज्ञशालामा जान द्वारपालले अनुमति दिएनन् । किन्तु ब्राह्मण ब्रह्मज्ञानद्वारा वृद्ध हुन्छ, उमेर र अरू कुराले हुँदैन । म उमेरले बालक देखिए पनि वेदादि ज्ञानले वृद्ध हुँ । म विद्वान्हरूसँग शास्त्रार्थ गर्दछु र मेरा पिता कहोडलाई जलमा डुबाउने वन्दीलाई शास्त्रार्थमा

हराएर मेरा पितालाई छुटाएर लैजाने छु । सो कुरा तिमीहरू देख्नेछौ भनेर अष्टावक्रले भनेपछि द्वारपालले लगेर राजालाई भेटाइदिए । अष्टावक्रले आफ्नू परिचय दिएपछि राजाले उनको परीक्षा गरे । अष्टावक्रको अद्वितीय प्रतिभा देखेर यज्ञशालामा प्रवेश गर्न राजाले उनलाई अनुमति दिए ।

यज्ञशालाभित्र प्रवेश गरेपछि अष्टावक्रले विद्वान् बन्दीलाई शास्त्रार्थका लागि आह्वान गरे । दुईजनाका बीचमा गहन शास्त्रार्थ भयो । अन्ततः बन्दीले हार स्वीकार गरेर आफू वरुणको पुत्र भएको र पिताको १२ वर्षे यज्ञ सम्पादन गर्न अष्टावक्रका पिता कहोड समेतका धेरै विद्वानूहरूलाई जलमा डुबाएर वरुणलोक पठाएको बन्दीले स्वीकार गरे । वरुण लोकमा सञ्चालित १२ वर्षे यज्ञ समाप्त भइसकेकाले अब ती विद्वानूहरूलाई जलबाट निकालिदिने भनेर उनले राजा जनक समक्ष नै अष्टावक्रलाई भने । शास्त्रार्थमा हारेकोले बन्दी जलमा डुबेर वरुणलोक फर्कन तयार भए ।

उपर्युक्त अनुसार यज्ञशालाको सभामा बातचीत चलिरहेकै समयमा समुद्रमा डुबाइएका ब्राह्मणहरू सम्मानित भएर वरुण लोकबाट फर्किएर त्यहीँ जनकका सभामा उपस्थित भए । त्यहाँ अष्टावक्रको ब्राह्मणहरूले पूजा गरे र अष्टावक्रले आफ्ना पिताको पूजा गरे । त्यसपछि राजा जनकसँग बिदा भएर अष्टावक्र पिता कहोड र मामा श्वेतकेतुका साथमा आफ्नू आश्रमतर्फ फर्किए ।

माथि उल्लेख भए अनुसार आफ्नो आश्रम फर्कने क्रममा बाटोमा पर्ने समङ्गा नदीमा अष्टावक्रसमेतले स्नान गरे । त्यस स्नानद्वारा अष्टावक्रको बाङ्गो शरीर सोझो भयो । त्यसपछि आफ्नो आश्रममा उनीहरू पुगे । यो कथा महाभारतको वनपर्वको १३२ देखि १३४ अध्यायसमेतबाट सारमात्र साभार उद्धरण गरिएको हो । यो

कथा लोमश ऋषिले वनवासमा रहेका पाण्डवहरूलाई भन्नुभएको हो । 'यः[१] कथ्यते' बाट शुरु भएको यो प्रसङ्ग 'नदी[२] समङ्गा... चरितस्याजमीढ' मा पुगेर समाप्त हुन्छ । विद्वान्‌हरूका साथ भएको अष्टावक्र मुनिको शास्त्रार्थ अत्यन्त पठनीय र मननीय छ ।

अष्टावक्र ठूला ब्रह्मज्ञानी हुनुहुन्थ्यो । उहाँले राजा जनकलाई ब्रह्मोपदेश गरेको देखिन्छ । उपदिष्ट ग्रन्थलाई अष्टावक्रगीता भनिन्छ । कलेवरका दृष्टिले यो सानो देखिए तापनि ज्ञानका दृष्टिले यस अष्टावक्रगीताको महत्व ठूलो देखिन्छ । [३]अष्टावक्र मुनिले [४]मिथिला नरेशको जिज्ञासाअनुसार गर्नुभएको ब्रह्मोपदेश अत्यन्त मननीय छ । यस अष्टावक्रगीतामा ब्रह्मसूत्र, श्रीमद्‌भगवद्‌गीता, उपनिषद् आदि आकरग्रन्थहरू समेतका सारका रूपमा उपदिष्ट यो गीता ज्ञानमय ज्ञानकूप हो भन्नु सर्वथा उपयुक्त हुन्छ । ब्रह्मज्ञान गराउने साधनहरूमध्ये अष्टावक्रगीता बहिरङ्ग साधन नभएर अन्तरङ्ग साधन हो भन्न सकिन्छ । किनभने [५]ब्रह्मसूत्रको प्रथम सूत्र अनुरूप अष्टावक्र मुनिबाट

---

१. लोमश उवाच–
यः कथ्यते मन्त्रविदग्धबुद्धिरौद्दालकिः श्वेतकेतुः पृथिव्याम् ।
तस्याश्रमं पश्य नरेन्द्र पुण्यं, सदाफलैरुपपन्नं महीजैः ॥
– महाभारत, वनपर्व १३२।१

२. नदी समङ्गा च बभूव पुण्या यस्यां स्नातो मुच्यते किल्विषाद्धिः ।
त्वमप्येनां स्नानपानावगाहैः सभ्रातृकः सभार्यो विशस्व ॥
अत्र कौन्तेय सहितो भ्रातृभिस्त्वं सुखोषितः सह विप्रैः प्रतीतः ।
पुण्याण्यनानि शुचिकर्मैकभक्तिर्मया सार्धं चरितस्याजमीढ ॥
– महाभारत, वनपर्व १३४।४०,४१

३. कथं ज्ञानमवाप्नोति कथं मुक्तिर्भविष्यति ।
वैराग्यञ्च कथं प्राप्तमेतद् ब्रूहि मम प्रभो ॥ – अष्टावक्रगीता १।१

४. मुक्तिमिच्छसि चेत्तात विषयान् विषवत्त्यज ।
क्षमार्जवदयातोषसत्यं पीयूषवद्‌भज ॥ – अष्टावक्रगीता १।२

५. अथातो ब्रह्मजिज्ञासा १।१।१।१

प्रारम्भ भएको यो गीता ब्रह्मसूत्रको [६]अन्तिम सूत्र जस्तै [७]यसमा गएर समाप्त हुन्छ । यस गीतामा शुरुदेखि अन्त्यसम्म तात्पर्यतया [८]प्रस्थानत्रयीको भिन्न शैलीमा केवल निवृत्तिपरक ज्ञानोपदेशमात्रैले भरपूर भएर भरिएको देखिन्छ । यसमा [९]उपनिषद्का ज्ञानपरक मन्त्रहरूको [१०]सार पाइन्छ । यसै प्रकार यसमा प्रारम्भमा राजा जनकको प्रश्नदेखि लिएर अन्त्यमा अष्टावक्रको उत्तर र राजाको [११]कृतकृत्यतासम्म श्रीमद्भगवद्गीताको [१२]अर्जुनको जिज्ञासा र भगवान् श्रीकृष्णको [१३]ज्ञानोपदेशको प्रारम्भ र [१४]अन्त्यमा अर्जुनको

---

६. अनावृत्ति शब्दात् ४।४।७।२२

७. क्व चास्ति क्व च वा नास्ति क्वास्ति चैकं क्व च द्वयम् ।
बहुनात्र किमुक्तेन किञ्चिन्नोत्तिष्ठते मम ॥ – अष्टावक्रगीता २०।१४

८. श्रीमद्भगवद्गीता, ब्रह्मसूत्र र उपनिषद् ।

९. तमेव धीरो विज्ञाय प्रज्ञां कुर्वीत ब्राह्मणः ।
नानुध्यायाद् बहूञ्छब्दान् वाचो विग्लापनं हि तत् ॥
– बृहदारण्यकोपनिषद् ४।४।२१

१०. आचक्ष्व शृणु वा तात नाना शास्त्राण्यनेकशः ।
तथापि न तव स्वास्थ्यं सर्वविस्मरणादृते ॥
हरो यद्युपदेष्टा ते हरिः कमलजोऽपि वा ।
तथापि न तव स्वास्थ्यं सर्वविस्मरणादृते ॥ – अष्टावक्रगीता १६।१।१

११. कृतार्थोऽनेन ज्ञानेनेत्येवं गलितधीः कृती ।
पश्यञ्छृण्वन् स्पृशञ्जिघ्रन्नश्नन्नास्ते यथासुखम् ॥ – अष्टावक्रगीता १७।८

१२. अर्जुन –
कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः पृच्छामि त्वां धर्मसम्मूढचेताः ।
यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥
– श्रीमद्भगवद्गीता २।७

१३. भगवान् श्रीकृष्ण –
अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादाँश्च भाषसे ।
गतासूनगतासूँश्च नानुशोचन्ति पण्डिताः ॥ – श्रीमद्भगवद्गीता २।११

१४. भगवान् श्रीकृष्ण –
कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा ।
कच्चिदज्ञानसम्मोहः प्रनष्टस्ते धनञ्जय ॥ – श्रीमद्भगवद्गीता १८।७२

[१५]कृत्यकृत्यताको अभिव्यक्ति समदृश देखिन्छ ।

उपर्युक्त अनुसार विचार गर्दा यो अष्टावक्रगीता समस्त निवृत्तिपरक उपनिषदीय विशुद्ध ज्ञानको पुञ्ज मान्न सकिन्छ । यसको भाषा सरल, शैली आर्कषक र सुस्पष्ट ज्ञानोपदेश यसमा पाइन्छ । कुनै मुमुक्षुलाई दुरूह संस्कृत भाषाको ज्ञान, आकर ग्रन्थ र प्रस्थानत्रयी समेतको विधिपूर्वक श्रवण गुरुमुखी भएर नगरेको र मनन र निदिध्यासनसमेत नगरेको, गर्न नसक्ने वा गर्न नसकेको भए पनि यो अष्टावक्रगीता गुरुमुखी भएर श्रवण गर्न सकेमा मननादिपूर्वक औपनिषद ज्ञान अल्पमात्रामा भए पनि गर्न सकिने ठानेर जिज्ञासु मुमुक्षुका लागि यस अष्टावक्रगीतालाई मैले समछन्दमा अनुवाद गर्ने धृष्टता गरेको हुँ ।

अन्त्यमा यसमा आफ्नो विद्वत्तापूर्ण मन्तव्य दिनुहुने विद्वान् उपप्राध्यापक श्रीनेत्रप्रसाद अधिकारीलाई म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस अष्टावक्रगीताको प्रकाशनार्थ कम्प्युटर उत्टङ्कणसमेत गरी सहयोग गर्नुहुने श्रीखड्गप्रसाद खनाललाई पनि म हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । ॐ ब्रह्मार्पणमस्तु ।

पुत्रदा एकादशी, २०७५ साल

विनीत –
शरत्कुमार भट्टराई

१५. अर्जुन –
नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाच्युत ।
स्थितोऽस्मि गतसन्देहः करिष्ये वचनं तव ॥ – श्रीमद्भगवद्गीता १८।७३

विषयसूची

अष्टावक्रगीता

समछन्दमा नेपाली अनुवाद

अष्टावक्रगीता
पहिलो प्रकरण

राजा जनक गुरुअष्टावक्रलाई सोध्नुहुन्छ –

कथं ज्ञानमवाप्नोति कथं मुक्तिर्भविष्यति ।
वैराग्यञ्च कथं प्राप्तमेतद्ब्रूहि मम प्रभो ।।

पाइन्छ कसरी ज्ञान ? मुक्ति त्यो कसरी हुने ?
मलाई भन्नु होस् ब्रह्मन् ! वैराग्य कसरी हुने ?

(१)

ऋषि अष्टावक्र जबाफ दिनुहुन्छ –

मुक्तिमिच्छिसि चेत्तात विषयान् विषवत् त्यज ।
क्षमार्जवदयातोषसत्यं पीयूषवद् भज ।।

चाहन्छौ मुक्ति साँच्चै नै ! छोड यी विषयादिक ।
क्षमा सरलता लेऊ सत्य सन्तोष आदिक ।।

(२)

न पृथ्वी न जलं नाग्निर्न वायुर्द्यौ न वा भवान् ।
एषां साक्षिणमात्मानं चिद्रुपं विद्धि मुक्तये ।।

तिमी पृथ्वी जलाग्नि वा वायु आकाश नै पनि ।
होइनौ तर हौ साक्षी चिद्रूप मुक्तिका धनी ।।

(३)

यदि देहं पृथक्कृत्य चिति विश्राम्य तिष्ठसि ।
अधुनैव सुखी शान्तो बन्धमुक्तो भविष्यति ॥

तिमी शरीर छोडेर चित्मा विश्राम गर्दछौ ।
भने, ऐल्यै सुखी शान्त बन्धनिर्मुक्त बन्दछौ ॥

(४)

न त्वं विप्रादिको वर्णो नाश्रमी नाऽक्षगोचरः ।
असङ्गोऽसि निराकारो विश्वसाक्षी सुखी भव ॥

तिमी विप्रादि वा वर्ण आश्रमी अक्षगोचर ।
होइनौ, किन्तु हौ साक्षी निराकार अगोचर ॥

(५)

धर्माऽधर्मौ सुखं दुःखं मानसानि न ते विभो ।
न कर्ताऽसि न भोक्ताऽसि मुक्त एवाऽसि सर्वदा ॥

सुखदुःखसँगै धर्म अधर्म बुझ मानस ।
कर्ता भोक्ता तिमी हैनौ तिमी हौ मुक्त सर्वशः ॥

(६)

एको द्रष्टाऽसि सर्वस्य मुक्तप्रायोऽसि सर्वदा ।
अयमेव हि ते बन्धो द्रष्टारं पश्यसीतरम् ॥

तिमी हौ सबका द्रष्टा प्रायः छौ मुक्त सर्वदा ।
द्रष्टा देख्नु अरूलाई तिम्रो हो बन्ध सर्वथा ॥

(७)

अहं कर्तेत्यहंमानमहाकृष्णाऽहिदंशितः ।
नाहंकर्तेति विश्वासाऽमृतं पीत्वा सुखी भव ॥

म कर्ता हुँ भनी ठान्नु हुनु हो सर्पदशित ।
कर्ता हैन भनी ठान्नु प्यूनु विश्वास अमृत ॥
(८)

एको विशुद्धबोधोऽहमिति निश्चयवह्निना ।
प्रज्वाल्याऽज्ञानगहनं वीतशोकः सुखी भवः ॥

बोधरूप म हूँ एक भन्ने निश्चय अग्निले ।
अज्ञान सब पोलेर विशोक बन युक्तिले ॥
(९)

यत्र विश्वमिदं भाति कल्पितं रज्जुसर्पवत् ।
आनन्द परमानन्दः स बोधस्त्वं सुखं चर ॥

जहाँ यो विश्व देखिन्छ डोरीमा सर्प नै सरी ।
यै हो आनन्दको बोध हिँड आनन्दमा परी ॥
(१०)

मुक्ताभिमानी मुक्तो हि बद्धो बद्धाभिमान्यपि ।
किं वदन्ति हि सत्येयं या मतिः सागतिर्भवेत् ॥

मुक्त जो ठान्छ मुक्तै हो ठानेमा बद्ध बद्ध हो ।
मति जस्तो गति त्यस्तै यो उक्ति ध्रुव सत्य हो ॥
(११)

आत्मा साक्षी विभुः पूर्ण एको मुक्तश्चिदक्रियः ।
असङ्गोनिःस्पृहः शांतो भ्रमात् संसारवानिव ॥

आत्मा साक्षी ठुलो पूर्ण मुक्त चित् एक अक्रिय ।
असङ्ग निस्पृह शान्त देखिन्छ तर सक्रिय ॥
(१२)

कूटस्थं बोधमद्वैतमात्मानं परिभावय ।
अभासोऽहं भ्रमं मुक्त्वा भावं वाह्यमथान्तरम् ॥

आभास भ्रम छोडेर भित्र बाहिरको भव ।
कूटस्थ बोध अद्वैत सम्झ आफू स्वयं अब ॥
(१३)

देहाऽभिमानपाशेन चिरं बद्धोऽसि पुत्रक ।
बोधोऽहं ज्ञानखड्गेन तन्निष्कृत्य सुखी भव ॥

देहाभिमान पाशोले बद्ध छौ अहिले तिमी ।
'बोधोऽहम्' खड्गले पाशो काटेर मुक्त हौ तिमी ॥
(१४)

निः सङ्गो निष्क्रियोऽसि त्वं स्वप्रकाशो निरञ्जनः ।
अयमेव हि ते बन्धः समाधिमनुतिष्ठसि ॥

तिमी निःसङ्ग निष्कर्मा स्वप्रकाश निरञ्जन ।
हौ, तिम्रो हो अनुष्ठान समाधि एक बन्धन ॥
(१५)

त्वया व्याप्तमिदं विश्वं त्वयि प्रोतं यथार्थतः ।
शुद्धबुद्धस्वरूपस्त्वं मा गमः क्षुद्रचित्तताम् ॥

तिमीमा व्याप्त संसार तिमीमा नै छ गुम्फित ।
हौ शुद्ध बुद्ध चैतन्य तिमी न बन चिन्तित ।
(१६)

निरपेक्ष निर्विकारो निर्भरः शीतलाशयः ।
अगाधबुद्धिरक्षुब्धो भवचिन्मात्रवासनः ॥

निरपेक्ष तिमी स्वस्थ निर्विकार सदाशय ।
अगाधबुद्धि अक्षुब्ध होऊ चित् मात्र आश्रय ॥
(१७)

साकारमनृतं बिद्धि निराकारं तु निश्चलम् ।
एतत् तत्त्वोपदेशेन न पुनर्भवसम्भवः ॥

मिथ्या साकार हो जान हो निराकार सुस्थिर ।
यो बुझेपछि पर्दैन झर्नु संसारका तिर ॥
(१८)

यथैवादर्शमध्यस्थे रूपेऽन्तः परितस्तु सः ।
तथैवास्मिन् शरीरेऽन्तः परितः परमेश्वरः ॥

जो ऐनाभत्रको रूप दुबै बाहिर भित्र हो ।
त्यसै गरेर नै आत्मा देह बाहिर भित्र हो ॥
(१९)

एकं सर्वगतं व्योम वहिरन्तर्यथा घटे ।
नित्यं निरन्तरं ब्रह्म सर्वभूतगणे तथा ॥

जस्तै व्यापक आकाश घडामा छ सबैतिर ।
त्यस्तै नित्य सदा ब्रह्म भूतमा छ सबैतिर ॥
(२०)

अष्टावक्र गीताको पहिलो प्रकरणको नेपाली अनुवाद सकियो ।

अष्टावक्रगीता
दोस्रो प्रकरण

राजा जनकः –

अहो निरञ्जनः शान्तो वोधोऽहं प्रकृते परः ।
एतावन्तमहं कालं मोहेनैव विडम्बितः ॥

अहो ! स्वच्छ म हूँ शान्त बोध प्रकृतिका पर ।
मोहग्रस्त भई मैले बिताएँ दिन ती तर ॥
(१)

यथा प्रकाशयाम्येको देहमेनं तथा जगत् ।
अतो मम जगत्सर्वमथवा न च किञ्चन ॥

यो देह अनि संसार म प्रकाशित गर्दछु ।
यसै कारण संसार छ या छैन म ठान्दछु ॥
(२)

सशरीरमहो विश्वं परित्यज्य मयाधुना ।
कुतश्चित्कौशला देव परमात्मा विलोक्यते ॥

शरीर अनि यो विश्व छोडेर अहिले सब ।
कुनै उपायले देख्छु परमात्मा स्वयं अब ॥
(३)

यथा न तोयतो भिन्नास्तरङ्गाः फेनबुद्बुदाः ।
आत्मतो न तथा भिन्नं विश्वमात्मविनिर्गतम् ॥

जलबाट पृथक् छैनन् तरङ्ग, फेन, बुद्बुद ।
त्यस्तै छैन पृथक् विश्व यो आत्मैबाट निर्गत ॥

(४)

तन्तुमात्रो भवेदेव पटो यद्वाऽविचारितः ।
आत्मतन्मात्र मेवेदं तद्वद् विश्वं विचारितम् ॥

गर्दा विचार जानिन्छ वस्त्र केवल तन्तु हो ।
त्यस्तै विचार गर्दा यो आत्मा नै सब विश्व हो ॥

(५)

तथैवेक्षुरसे क्लृप्ता तेन व्याप्तैव शर्करा ।
तथा विश्वं मयि क्लृप्तं मया व्याप्तं निरन्तरम् ॥

उखुका रसले व्याप्त जस्तै देखिन्छ सख्खर ।
मेरो निर्माण हो विश्व मैमा छ यो सरोबर ॥

(६)

आत्माऽज्ञानाज्जगद् भाति आत्मज्ञानान्न भासते ।
रज्ज्वज्ञानादहिर्भाति तज्ज्ञानाद् भासते न हि ॥

आत्म अज्ञानले भास्छ जगत्, हट्तछ ज्ञानले ।
रज्जु अज्ञानले सर्प भास्छ हट्तछ ज्ञानले ॥

(७)

प्रकाशो मे निजं रूपं नाऽतिरिक्तोऽस्म्यहं ततः ।
यदा प्रकाशते विश्वं तदाहं भास एव हि ॥

प्रकाशरूप मेरो हो त्यो भन्दा भिन्न छैन म ।
मेरै प्रकाशले भास्छ सारा संसार निर्भ्रम ॥

(८)

अहो विकल्पितं विश्वमज्ञानान्मयि भासते ।
रूप्यं शुक्तौ फणी रज्जौ वारि सूर्यकरे यथा ॥

मिथ्या संसार देखिन्छ अज्ञानबाट जस्तरी ।
देखिन्छ शुक्तिमा चाँदी डोरीमा सर्प तस्तरी ॥

(९)

मत्तो विनिर्गतं विश्वं मय्येव लयमेष्यति ।
मृदिकुम्भो जले वीचिः कनके कटकं यथा ॥

मबाट निस्कने विश्व ममा नै पछि मिल्दछ ।
जसरी घट माटोमा पानीमा छाल मिल्दछ ॥

(१०)

अहो अहं नमो मह्यं विनाशो यस्य नाऽस्ति मे ।
ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं जगन्नाशेऽपि तिष्ठतः ॥

आफैंलाई नमस्कार गर्छु आश्चर्यमा परी ।
सारा नाश हुँदा मेरो नाश हुन्न कसै गरी ॥

(११)

अहो अहं नमो मह्यंमेकोऽहं देहवानपि ।
क्वचिन्न गन्ता नाऽऽगन्ता व्याप्य विश्वमवस्थितः ॥

मलाई नै नमस्कार अद्वैत देहवान् पनि ।
जानु आउनु नै छैन म बस्छु व्याप्त नै बनी ॥

(१२)

अहो अहं नमो मह्यं दक्षो नास्तीह मत्समः ।
असंस्पृश्य शरीरेण येन विश्वं चिरं धृतम् ॥

मजस्तो दक्ष को होला ? आफै म छक्क पर्दछु ।
न छोई देहले मै नै विश्व धारण गर्दछु ॥

(१३)

अहो अहं नमो मह्यं यस्य मे नास्ति किञ्चन ।
अथवा यस्य मे सर्वं यद्वाङ्मनसगोचरम् ॥

आफैंमा छ नमस्कार म छु साह्रै अकिञ्चन ।
अथवा हो सबै मेरो मनगम्य चिरन्तन ॥

(१४)

ज्ञानं ज्ञेयं तथा ज्ञाता त्रितयं नास्ति वास्तवम् ।
अज्ञानाद्भाति यत्रेदं सोऽहमस्मि निरञ्जनः ॥

ज्ञान ज्ञेय अनि ज्ञाता त्रिपुटी छैन वस्तुतः ।
अज्ञानले यिनी भास्छन् निरञ्जन खुदै म त ॥

(१५)

द्वैतमूलमहो दुःखं नान्यत्तस्याऽस्ति भेषजम् ।
दृश्यमेतन्मृषा सर्वमेकोऽहं चिद्रसोऽमलः ॥

दुःखको मूल हो द्वैत छैन औषधि द्वैतको ।
मिथ्या हो सब यो दृश्य म चित् रस अद्वैतको ॥

(१६)

बोधमात्रोऽहमज्ञानादुपाधिः कल्पितो मया ।
एवं विमृशतो नित्यं निर्विकल्पे स्थितिर्मम ॥

म बोध हुँ मबाटै यो उपाधि हो विकल्पित ।
यस्तै विचारले नित्य म बन्छु अविकल्पित ॥

(१७)

न मे बन्धोऽस्ति मोक्षो वा भ्रांन्तिः शान्तानिराश्रया ।
अहो मयि स्थितं विश्वं वस्तुतो न मयि स्थितम् ॥

ममा आश्रित यो विश्व रहेनछ ममाश्रित ।
बन्धमोक्ष ममा छैन भ्रान्ति यो हो निराश्रित ॥

(१८)

सशरीरमिदं विश्वं न किञ्चिदपि निश्चितम् ।
शुद्धचिन्मात्र आत्मा च तत्कस्मिन्कल्पनाऽधुना ॥

शरीरयुक्त यो विश्व केही होइन वस्तुतः ।
विश्व यो शुद्ध आत्मामा कसरी ? हुन्छ कल्पित ॥

(१९)

शरीरं स्वर्गनरकौ बन्धमोक्षौ भयं तथा ।
कल्पनामात्रमेवैतत् किं मे कार्यं चिदात्मनः ॥

नरक स्वर्ग यो देह बन्धमोक्ष भयादिक ।
हुन् सबै कल्पना मात्रै म चित् हुँ शुद्ध तात्त्विक ॥

(२०)

अहो जनसमूहेऽपि न द्वैतं पश्यतो मम ।
अरण्यमिव संवृत्तं क्व रतिं करवाण्यहम् ॥

द्वैत देखिन मान्छेका भीडमा पनि लौ मत ।
अरण्य झैं सबै लाग्छ म गरौँ प्रेम को सित ?

(२१)

नाऽहं देहो न मे देहो जीवो नाऽहमहं हि चित् ।
अयमेव हि मे बन्ध आसीद् या जीविते स्पृहा ॥

मेरो देह न मैँ देह न जीव म हुँ सत्य चित् ।
मेरो हो यो यही बन्ध बाँच्न खोज्दछु कर्हिचित् ॥

(२२)

अहो भुवनकल्लोलैर्विचित्रैर्द्राक्समुत्थितम् ।
मय्यनन्तमहाम्भोधौ चित्तवाते समुद्यते ॥

समुद्र झैँ म आत्मामा चित्तको वायु चल्दछ ।
तरङ्ग झैँ जगत् सारा उचालिएर उठ्तछ ॥

(२३)

मय्यनन्तमहाम्भोधौ चित्तवाते प्रशाम्यति ।
अभाग्याज्जीववणिजो जगत्पोतो विनश्वरः ॥

समुद्र झैँ ममा चित्तवायु थन्कन्छ सुस्तरी ।
वणिक् झैँ जीवसंसार डुब्छ नाउ डुबे सरी ॥
(२४)

मय्यनन्तमहाम्भोधावाश्चर्यं जीववीचयः ।
उद्यन्तिघ्नन्ति खेलन्ति प्रविशन्ति स्वभावतः ॥

महासागर जस्तै म ममा जीवतरङ्ग यो ।
परस्पर लडी खेली स्वतः नै लीन हुन्छ यो ॥
(२५)

अष्टावक्र गीताको दोस्रो प्रकरणको नेपाली अनुवाद सकियो ।

अष्टावक्रगीताको
तेस्रो प्रकरण

अविनाशिनमात्मानमेकं विज्ञाय तत्वतः ।
तवात्मज्ञस्य धीरस्य कथमर्थार्जने रतिः ॥

आत्माको तत्त्वतः ज्ञान अविनाशी बुझे पनि ।
हौ आत्मज्ञ तिमी धीर किन हिँड्छौ ? धनै भनी ॥
(१)

आत्माऽज्ञानादहो प्रीतिर्विषयभ्रमगोचरे ।
शुक्तेरज्ञानतो लोभो यथा रजतविभ्रमे ॥

आत्माको ज्ञान छोपिन्छ मिथ्या प्रपञ्च भास्तछ ।
शुक्तिको ज्ञान ढाकिन्छ चाँदीको भ्रम भास्तछ ॥
(२)

विश्वं स्फुरति यत्रेदं तरङ्गा इव सागरे ।
सोऽहमस्मीति विज्ञाय किं दीन इन धावसि ॥

आत्मामा फुर्छ यो विश्व जस्तै तरङ्ग सागर ।
सोऽहमस्मीति जानेर कुद्दैछौ किन बाहिर ॥
(३)

श्रुत्वापि शुद्धचैतन्यमात्मानमतिसुन्दरम् ।
उपस्थेऽत्यन्तसंसक्तो मालिन्यमधिगच्छति ॥

आत्मा हो शुद्ध चैतन्य जानेर पनि सुन्दर ।
कसरी हुन्छ नै कोही मलिनासक्त दुच्छर ॥

(४)

सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
मुने जानीत आश्चर्यं ममत्वमनुवर्त्तते ॥

भूतादि सबमा आत्मा आत्मामा सब भूत छन् ।
भन्ने जाने पनि ज्ञानी ममत्व किन ? राख्तछन् ॥

(५)

आस्थितः परमाद्वैतं मोक्षार्थेऽपि व्यवस्थितः ।
आश्चर्यं कामवशगो विकलः केलिशिक्षया ॥

परमाद्वैत आपन्न मुमुक्षु नै भए पनि ।
कामका वशमा पर्दै क्रीडा गर्छ भ्रमी बनी ॥

(६)

उद्भूतं ज्ञानदुर्मित्रमवधार्यातिदुर्बलः ।
आश्चर्यं काममाकाङ्क्षेत्कालमन्तमनुश्रितः ॥

काम हो ज्ञानको शत्रु जान्ने त्यो नर दुर्बल ।
मरणासन्न भएर हा ! खोज्छ कामको फल ॥

(७)

इहाऽमुत्रविरक्तस्य नित्याऽनित्यविवेकिनः ।
आश्चर्यं मोक्षकामस्य मोक्षादेव विभीषिका ॥

यहाँ पर र वैराग्य नित्यानित्य विवेक छ।
मुमुक्षु किन हो फेरि मोक्षदेखि डराउँछ॥
(८)
धीरस्तु भोज्यमानोऽपि पीड्यमानोऽपि सर्वदा।
आत्मानं केवलं पश्यन्नतुष्यति न कुप्यति॥

धीर मानिस भोग्दै र पीडायुक्त भए पनि।
आत्मामा नै रमाएर बस्छ सन्तुष्ट नै बनी॥
(९)
चेष्टमानं शरीरं स्वम् पश्यत्यन्यशरीरवत्।
संस्तवे चाऽपि निन्दायां कथं क्षुभ्येन्महाशयः॥

चल्दो शरीर आफ्नै जो अर्काको सरि मान्दछ।
निन्दा र स्तुतिले त्यस्तो कहाँ ? क्षुभित बन्दछ॥
(१०)
मायामात्रमिदं विश्वं पश्यन्विगतकौतुकः।
अपिसन्निहिते मृत्यौ कथं त्रस्यति धीरधीः॥

मायामात्रै जगत् देख्छ जो छ कौतुकमा पर।
त्यो धीर रत्ति मान्दैन मृत्युदेखि कुनै डर॥
(११)
निःस्पृहं मानसं यस्य नैराश्येऽपि महात्मनः।
तस्याऽऽत्मज्ञानतृप्तस्य तुलना केन जायते॥

मोक्षमा पनि देखिन्न स्पृहा नै जसको तर ।
आत्मज्ञतृप्त मान्छेको तुलना हुन सक्छ र ?
(१२)

स्वभावादेव जानाति दृश्यमेतन्नकिञ्चन ।
इदं ग्राह्यमिदं त्याज्यं स किं पश्यति धीरधीः ॥

स्वभावैले सबै दृश्य व्यर्थ जो धीर जान्दछ ।
लिने त्याग्ने भनी ज्ञानी कसरी अनि ठान्दछ ?
(१३)

अन्तस्त्यक्तकषायस्य निर्द्वन्द्वस्य निराशिषः ।
यदृच्छयाऽऽगतो भोगो न दुःखाय न तुष्टये ॥

कषायले छ जो शून्य निर्द्वन्द र निराशिष ।
प्राप्तभोगादिले दुःखी के सुखी हुनसक्तछ र ?
(१४)

अष्टावक्र गीताको तेस्रो प्रकरणको नेपाली अनुवाद सकियो ।

अष्टावक्रगीताको
चौथो प्रकरण

हन्ताऽऽत्मज्ञस्य धीरस्य खेलतो भोगलीलया ।
न हि संसारवाहीकैर्मूढैः सह समानता ॥

अत्यन्त मूढ संसारी सँग ब्रह्मज्ञ धीरको ।
कसरी तुलना हुन्छ ? तमसाथ प्रकाशको ॥
(१)

यत्पदं प्रेप्सवो दीनाः शक्राद्याः सर्वदेवताः ।
अहो तत्र स्थितो योगी न हर्षमुपगच्छति ॥

इन्द्रादि देवता खोज्छन् उच्च पाउन जो पद ।
योगी त्यै पदमा बस्छ बन्दैन कत्ति हर्षित ॥
(२)

तज्ज्ञस्य पुण्यपापाभ्यां स्पर्शो ह्यन्तर्नजायते ।
नचाकाशस्य धूमेन दृश्यमानोऽपि सङ्गतिः ॥

जो छ त्यो पदको ज्ञाता त्यसका बुद्धिमा अनि ।
रहन्नन् पुण्यपादि बस्छ आकाश झैं बनी ॥
(३)

आत्मैवेदं जगत्सर्वं ज्ञातं येन महात्मना ।
यदृच्छया वर्तमानं तं निषेद्‌धुं क्षमेत कः।।

आत्मा नै तुल्य संसार भनेर जुन जान्दछ ।
इच्छाऽनुरूपको चेष्टा गर्न को रोक्न सक्त छ ?

(४)

आब्रह्मस्तम्बपर्यन्ते भूतग्रामे चतुर्विधे ।
विज्ञस्यैव हि सामर्थ्यमिच्छाऽनिच्छाविसर्जने ।।

ब्रह्मादेखि सिरूसम्म चारप्रकार जीवमा ।
ज्ञानी स्वातन्त्र्यले बाँच्छ बाँच्तैन पारतन्त्र्यमा ।।

(५)

आत्मानमद्वयं कश्चिज्जानाति जगदीश्वरम् ।
यद्वेत्ति तस्य कुरूते न भयं तस्य कुत्रचित् ।।

आत्मा अद्वय सद्ब्रह्म भनी ब्रह्मज्ञ जान्दछ ।
अकर्तव्य र कर्तव्य जानेर मात्र गर्दछ ।।

(६)

अष्टावक्रगीताको चौथो प्रकरणको नेपाली अनुवाद सकियो ।

अष्टावक्रगीताको
पाँचौँ प्रकरण

अष्टावक्र भन्नुहुन्छ –

न ते सङ्गोऽस्ति केनापि किं शुद्धस्त्यक्तुमिच्छसि ।
सङ्घातविलयं कुर्वन्नेवमेव लयं व्रज ॥

तिम्रो सङ्ग कतै छैन शुद्ध छौ छोड्नु के छ र ?
देहाभिमान छाडेमा मुक्त हुन्छौ तिमी तर ॥
(१)

उदेति भवतो विश्वं वारिधेरिव बुद्बुदः।
इति ज्ञात्वैकमात्मानमेवमेव लयं व्रज ॥

विश्व भास्छ स्वयं भित्र जलमा बुद्बुदै सरि ।
आत्मैकत्व तिमी जान मुक्त नै छौ सधैँभरि ॥
(२)

प्रत्यक्षमप्यवस्तुत्वाद् विश्वं नास्त्यमले त्वयि ।
रज्जुसर्प इव व्यक्तमेवमेव लयं व्रज ॥

रज्जुसर्प सरी विश्व भ्रम हो हैन तत्त्वतः ।
तिमी हौ शुद्ध सद्रूप यो बुझी मुक्त हौ स्वतः ॥
(३)

समदुःखसुखः पूर्ण आशानैराश्ययोः समः ।
समजीवितमृत्युः सन्नेवमेव लयं व्रज ॥

सुखदुःख सबै एक पूर्ण आशनिराशमा ।
बाच्नु मर्नु दुवै एक भएर पुग मोक्षमा ॥
(४)

अष्टावक्रगीताको पाँचौँ प्रकरणको नेपाली अनुवाद सकियो

अष्टावक्रगीताको
छैटौँ प्रकरण

अष्टावक्र भन्नुहुन्छ–

आकाशवदनन्तोऽहं घटवत् प्राकृतं जगत् ।
इति ज्ञानं तथैतस्य न त्यागो नु ग्रहो लयः ॥

व्योम तुल्य अनन्तै हुं संसार घट झैँ क्षय ।
हैन, भन्ने भए ज्ञान न त्याग हुन्छ वा लय ॥
(१)

महोदधिरिवाऽहं स प्रपञ्चो वीचिसन्निभः ।
इति ज्ञानं तथैतस्य न त्यागो न ग्रहो लयः ॥

समुद्रतुल्य हुँ ज्ञानी संसार वीचि नै भयो ।
यस्तो ज्ञान भयो जस्को लिने छोड्ने दुबै गयो ॥
(२)

अहं तु शक्तिसङ्काशो रूप्यवद् विश्वकल्पना ।
इति ज्ञानं तथैतस्य न त्यागो न ग्रहो लयः ॥

म हुँ शुक्तिसरी विश्व चाँदी झैँ भ्रम निर्भय ।
यस्तो ज्ञान भए हुन्न ग्रह त्याग न ता लय ॥
(३)

अहं वा सर्वभूतेषु सर्वभूतान्यथो मयि ।
इति ज्ञानं तथैतस्य न त्यागो न ग्रहो लयः ॥

म सबै भूतमा फेरि भूत मैँ भरि निर्भय ।
यस्तो ज्ञान भयो जस्मा रहन्न ग्रह वा लय ॥
(४)

अष्टावक्र गीताको छैटौँ प्रकरणको नेपाली अनुवाद सकियो ।

अष्टावक्रगीताको
सातौँ प्रकरण

जनक भन्नुहुन्छ –

मय्यनन्त महाम्भोधौ विश्वपोत इतस्ततः ।
भ्रमति स्वान्तवातेन न ममाऽस्त्यसहिष्णुता ।।

मेरो अनन्त अम्भोधिभित्रमा विश्वपोत यो ।
आफ्नै चल्दछ हावाले हेर्छु साक्षी भएर यो ।।
(१)

मय्यनन्तमहाम्भोधौ जगद् वीचिः स्वभावतः ।
उदेतु वास्तमायातु न मे वृद्धिर्न च क्षतिः ।।

अनन्त म महासिन्धु जगत् छाल उदाउँछन् ।
अस्ताउँछन् ममा वृद्धि न ता ह्रास गराउँछन् ।।
(२)

मय्यनन्तमहाम्भोधौ विश्वं नाम विकल्पना ।
अतिशान्तो निराकार एतदेवाहमास्थितः ।।

अनन्त म महासिन्धु ममा विश्वविकल्पना ।
हुन्न, शान्त निराकार म हुँ ब्रह्मात्मभावमा ।।
(३)

नात्माभावेषु नो भावस्तत्रानन्ते निरञ्जने ।
इत्यसक्तोऽस्पृहः शान्त एतदेवाहमास्थितः ॥

आत्मा विषयमा छैन आत्मा विषयले पर ।
अनासक्त स्पृहाशून्य म हुँ आत्मा परात्पर ॥
(४)

अहो चिन्मात्रमेवाहमिन्द्रजालोपमं जगत् ।
अतो मम कथं कुत्र हेयोपादेयकल्पना ॥

म ता चैतन्य मात्रै हुँ संसार इन्द्रजाल हो ।
हेयोपादेय हुन् मिथ्या कल्पना भ्रमजाल हो ॥
(५)

अष्टावक्रगीताको सातौँ प्रकरणको नेपाली अनुवाद सकियो ।

अष्टावक्रगीताको
आठौँ प्रकरण

अष्टावक्र भन्नुहुन्छ –

तदा बन्धो यदा चित्तं किञ्चिद्वाञ्छति शोचति ।
किञ्चिन्मुञ्चति गृह्णाति किञ्चिद्हृष्यति कुप्यति ।।

केही चाहन्छ यो चित्त केही सोच्तछ छोड्दछ ।
लिन्छ दुःखी सुखी हुन्छ तब बाँधिन पुग्दछ ।।
(१)

तदा मुक्तिर्यदा चित्तं न वाञ्छति न शोचति ।
न मुञ्चति न गृह्णाति न हृष्यति न कुप्यति ।।

मनले न त चाहन्छ न लिन्छ न त सोच्तछ ।
न त्याग्छ लिन्छ वा मुक्त सुखी दुःखी न बन्द छ ।।
(२)

तदा बन्धो यदा चित्तं सक्तं कास्वपि दृष्टिषु ।
तदा मोक्षो यदा चित्तमासक्तं सर्वदृष्टिषु ।।

विषयासक्त नै चित्त बन्धकारण बन्दछ ।
अनासक्त मनै मात्र मोक्षकारण बन्दछ ।।
(३)

यदा नाहं तदा मोक्षो यदाहं बन्धनं तदा ।
मत्वेति हेलया किञ्चिन्मा गृहाण विमुञ्च मा ॥

अहं हो बन्धको मूल नाहं हो मोक्षकारण ।
यो जानेर सबै त्यागोस् हुन्छन् सारा निवारण ॥
(४)

अष्टावक्रगीताको आठौँ प्रकरणको नेपाली अनुवाद सकियो ।

अष्टावक्रगीताको
नवौँ प्रकरण

अष्टावक्र भन्नुहुन्छ –

कृताकृत च द्वन्द्वानि कदा शान्तानि कस्य वा ।
एवं ज्ञात्वेह निर्वेदाद्भव त्यागपरोऽव्रती ॥

यो द्वन्द्व कसको शान्त भयो ? हुन्छ नसम्झनू ।
कृताकृतादि कर्मादिबाट नित्य परै हुनु ॥
(१)

कस्यापि तात धन्यस्य लोकचेष्टावलोकनात् ।
जीवितेच्छा बुभुक्षा च बुभुत्सोपशमङ्गता ॥

हे राजन् ! लोकको चेष्टा देखी विरक्ति जाग्दछ ।
बाँच्ने भोग्ने र ज्ञानेच्छा सबै नै दूर भाग्दछ ॥
(२)

अनित्यं सर्वमेवेदं तापत्रितयदूषितम् ।
असारं निन्दितं हेयमिति निश्चित्य शाम्यति ॥

अनित्य दृश्य संसार तीनोटै तापदूषित ।
असार हेय हो सम्झे हुने छ शान्ति थापित ॥
(३)

कोऽसौ कालो वयः किं वा यत्र द्वन्द्वानि नो नृणाम् ॥
तान्युपेक्ष्य यथाप्राप्तवर्ती सिद्धिमवाप्नुयात् ॥

कहिले कुन वेलामा मान्छे निर्द्वन्द्व बन्दछ ?
बन्दैन, जसले बुझ्छ प्राप्तिमा तुष्ट बन्द छ ॥
(४)

नाना मतं महर्षीणां साधूनां योगिनां तथा ।
दृष्ट्वा निर्वेदमापन्नः को न शाम्यति मानवः ॥

महर्षि साधु योगीका भ्रान्त मत अनेकन ।
उपेक्षा यिनको गर्दै अद्वैतमै दिऊँ मन ॥
(५)

कृत्वा मूर्तिपरिज्ञानं चैतन्यस्य न किं गुरुः
निर्वेदसमतायुक्त्या यस्तारयति संसृतेः ॥

उपेक्षा समता युक्तिद्वारा ज्ञान भयो जब ।
मुमुक्षु मुक्त भै जान्छ आफैँ गुरु भयो तब ॥
(६)

पश्य भूतविकारांस्त्वं भूतमात्रान् यथार्थतः ।
तत्क्षणाद् बन्धनिर्मुक्तः स्वरूपस्थो भविष्यसि ॥

देह हो भूतसङ्घात भनेर जब बुझ्दछौ ।
तिम्रो हो रूप सद्ब्रह्म ब्रह्म नै फेरि बन्दछौ ॥
(७)

वासना एव संसार इति सर्वा विमुञ्च ताः ।
तत् त्यागो वासनात्यागात् स्थितिरद्य यथा तथा ॥

संसार वासना नै हो वासना त्याग तत्क्षण ।
वासना जहिले जान्छ संसार भाग्छ तत्क्षण ॥
(८)

अष्टावक्रगीताको नवौँ प्रकरणको नेपाली अनुवाद सकियो ।

अष्टावक्रगीताको
दशौँ प्रकरण

अष्टावक्र भन्नुहुन्छ –

विहाय वैरिणं काममर्थं चानर्थसङ्कुलम् ।
धर्ममप्येतयोर्हेतुं सर्वत्रानादरं कुरु ॥

सबै अनर्थको मूल कामना युक्त अर्थ हो ।
तिनको हेतु हो धर्म त्यसको त्याग मुख्य हो ॥
(१)

स्वप्नेन्द्रजालवत्पश्य दिनानि त्रीणि पञ्च वा ।
मित्रक्षेत्रधनागारदारदायादिसम्पदः ॥

मित्र खेत र सम्पत्ति घर स्त्री भाइ यी सब ।
स्वप्नेन्द्रजाल हुन् सम्झ मिथ्या क्षणिक हुन् सब ॥
(२)

यत्र यत्र भवेत्तृष्णा संसारं विद्धि तत्र वै ।
प्रौढवैराग्यमाश्रित्य वीततृष्णः सुखी भवः ॥

तृष्णा जहाँ जहाँ हुन्छ संसार हो त्यही सब ।
प्रौढ वैराग्यका साथ वीततृष्ण बने अब ॥
(३)

तृष्णामात्रात्मको बन्धस्तन्नाशो मोक्ष उच्यते ।
भवाऽसंसक्ति मात्रेण प्राप्तितुष्टिर्मुहुर्मुहुः ॥

तृष्णा हो जीवको बन्ध तृष्णाको नाश मोक्ष हो ।
संसारको अनासक्ति सधैँ नै प्राप्ति तुष्टि हो ॥
(४)

त्वमेकश्चेतनः शुद्धो जड विश्वमसत्तथा ।
अविद्याऽपि न किञ्चित्सा का बुभुत्सा तथापि ते ॥

तिमी हौ शुद्ध चैतन्य जगत् हो जड औ असत् ।
चाहन्छौ अझ के जान्न ? अविद्या पनि हो असत् ॥
(५)

राज्यं सुताः कलत्राणि शरीराणि सुखानि च ।
संसक्तस्याऽपि नष्टानि तव जन्मनि जन्मनि ॥

राज्य पुत्र कलत्रादि देह गेह सुखै पनि ।
अनेक जन्ममा तिम्रा नासिए टाँसिए पनि ॥
(६)

अलमर्थेन कामेन सुकृतेनाऽपि कर्मणा ।
एभ्यः संसारकान्तारे न विश्रान्तमभून्मनः॥

अर्थ काम सँगै राम्रा गर्‍यौ कर्महरू कति ।
तथापि भवकान्तार भित्र सन्तप्त छौ अति ॥
(७)

कृतं न कति जन्मानि कायेन मनसा गिरा ।
दुःखमायासदं कर्म तदद्याप्युपरम्यताम् ॥

मन देह र वाणीले अनेकौँ कति जन्ममा ।
श्रम पूर्ण गर्‍यौ कर्म बस लौ अब शान्तिमा ॥
(८)

अष्टावक्रगीताको दशौँ प्रकरणको नेपाली अनुवाद सकियो ।

❀

अष्टावक्रगीताको
एघारौँ प्रकरण

अष्टावक्र भन्नु हुन्छ –

भावाऽभावविकारश्च स्वाभावादिति निश्चयी ।
निर्विकारो गतक्लेश : सुखेनैवोपशाम्यति ॥

अभाव भावको जन्य मिथ्या जो स्पष्ट जान्दछ ।
निर्विकार गतक्लेश भई आत्मस्थ बन्दछ ॥
(१)

ईश्वरः सर्वनिर्माता नेहान्य इति निश्चयी ।
अन्तर्गलितसर्वाशः शान्तः क्वापि न सज्जते ॥

सम्पूर्ण विश्व निर्माता ईश जो स्पष्ट जान्दछ ।
कामना सब नासिन्छन् ऊ अनासक्त बन्दछ ॥
(२)

आपदः सम्पदः काले दैवादेवेति निश्चयी ।
तृप्तः स्वस्थेन्द्रियो नित्यं न वाञ्छति न शोचति ॥

विपत्ति अनि सम्पत्ति प्रारब्धले जुटाउँछ ।
भनी जान्ने सुखी हुन्छ नजान्ने दुःख पाउँछ ॥
(३)

सुखदुःखे जन्ममृत्यू दैवादेवेति निश्चयी ।
साध्यदर्शी निरायासः कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥

सुखदुःखजनी मृत्यु प्रारब्धलभ्य जान्दछ ।
साध्यदर्शी निरायासी साक्षी भै कर्म गर्दछ ॥
(४)

चिन्तया जायते दुःखं नान्यथेहेति निश्चयी ।
तया हीन सुखी शान्त सर्वत्र गलितस्पृहः ॥

दुःख नै हुन्छ चिन्ताले अन्यथा हुन्न जान्दछ ।
ऊ सुखी शान्त नै हुन्छ स्पृहा गलित बन्दछ ॥
(५)

नाहं देहो न मे देहो बोधोऽहमिति निश्चयी ।
कैवल्यमिव सम्प्राप्तो न स्मरत्यकृतं कृतम् ॥

न देह म न मेरो यो आत्मा हुँ गर्छ निश्चय ।
कैवल्यभावमा पुग्छ कृत्याऽकृत्य विनिश्चय ॥
(६)

आब्रह्मस्तम्भपर्यन्तमहमेवेति निश्चयी ।
निर्विकल्पः शुचिः शान्तः प्राप्ताप्राप्तविनिर्वृतः ॥

ब्रह्मदेखि तृणैसम्म म नै जो गर्छ निश्चय ।
शुद्ध ब्रह्म स्वयं बन्छ हुन्छ मुक्त सुनिश्चय ॥
(७)

नानाऽऽश्चार्यमिदं विश्वं न किञ्चिदिति निश्चयी ।
निर्वासनः स्फूर्तिमात्रो न किञ्चिदिति शाम्यति ॥

नाना आश्चर्यवान् विश्व मिथ्या हो जुन जान्दछ ।
वासनामुक्त आत्मज्ञ कैवल्यमुक्त मान्दछ ॥
(८)

अष्टावक्रगीताको एघारौँ प्रकरणको नेपाली अनुवाद सकियो ।

अष्टावक्रगीताको
बाह्रौँ प्रकरण

जनक भन्नुहुन्छ –

कायकृत्यासहः पूर्वं ततो वाग्विस्तरासहः ।
अथ चिन्तासहस्तस्मादेवमेवाहमास्थितः ॥

कायको कर्मको साथै बोलीको कर्म पूर्ण भो ।
मनको कर्म छोडेर अहं ब्रह्मास्मि पूर्ण भो ॥
(१)

प्रीत्याभावेन शब्दादेरदृश्यत्वेन चात्मनः ।
विक्षेपैकाग्रहृदय एवमेवाहमास्थितः ॥

शब्दादिको गयो राग आत्मा अदृष्ट वस्तुतः ।
विक्षेपमुक्त भो चित्त अतः म मुक्त छु स्वतः ॥
(२)

समाध्यासादिविक्षिप्तौ व्यवहारः समाधये ।
एवं विलोक्य नियममेवामेवाहमास्थितः ॥

विक्षेप शान्तिका लागि समाधि बुझ्नु साधन ।
ब्रह्मज्ञान भए त्यस्को स्वतः नै हुन्छ बाधन ।
(३)

हेयोपादेयविरहादेवं हर्षविषादयोः ।
अभावादद्य हे ब्रह्मन्नेवमेवाहमास्थितः ॥

हेयोपादेय छोड्नाले विषाद हर्ष शून्य भै ।
आफ्नै स्वरूपमा ब्रह्मन् ! बसेको छु म स्वस्थ भै ॥
(४)

आश्रमानाश्रमं ध्यानं चित्तस्वीकृतवर्जनम् ।
विकल्पं मम वीक्ष्यैतैरेवमेवाहमास्थितः ॥

आश्रमानाश्रमध्यान चित्तस्वीकृति वर्जन ।
विकल्प कल्प देखेर म बस्छु मुक्त भैकन ॥
(५)

कर्मानुष्ठानमज्ञानाद्यथैवोपरमस्तथा ।
बुद्ध्वा सम्यगिदं तत्त्वमेवमेवाऽहमास्थितः ॥

कर्मानुष्ठान अज्ञान सोही हो त्याग्नुमा पनि ।
यो बुझी कर्म छोडेर म बस्तछु स्वयं बनी ॥
(६)

अचिन्त्यं चिन्त्यमानोऽपि चिन्तारूपं भजत्यसौ ।
त्यक्त्वा तद्भावनं तस्मादेवमेवाहमास्थितः ॥

अचिन्त्यब्रह्मको गरी चिन्ता चिन्ता नै प्राप्त गर्दछु ।
अतः त्यो भाव छोडेर भावना मुक्त बस्त छु ॥
(७)

एवमेव कृतं येन स कृतार्थो भवेदसौ ।
एवमेव स्वभावो यः स कृतार्थो भवेदसौ ॥

जल्ले बिना क्रिया पायो क्रियारहितको स्थिति ।
उसको त्यो स्वभावै हो पाउँछ ब्रह्मसंस्थिति ॥
(८)

अष्टावक्रगीताको बाह्रौँ प्रकरणको नेपाली अनुवाद सकियो ।

अष्टावक्रगीताको
तेह्रौँ प्रकरण

जनक भन्नुहुन्छ –

अकिञ्चनभवं स्वास्थ्यं कौपीनत्वेऽपि दुर्लभम् ।
त्यागाऽऽदाने विहायास्मादहमासे यथासुखम् ॥

अकिञ्चनत्वको भावबाटै म स्वस्थ छु यहाँ ।
त्यागको भावले यद्वा सन्यासी पाउलान् कहाँ ?
(१)

कुत्रापि खेदः कायस्य जिह्वा कुत्रापि खिद्यते ।
मनः कुत्रापि तत्त्यक्त्वा पुरुषार्थे स्थितः सुखम् ॥

देहका दुःखका साथै वाणी र मनको पनि ।
यी तीनोटैको गरी त्याग म बस्तछु सुखी बनी ॥
(२)

कृतं किमपि नैव स्यादिति सञ्चिन्त्य तत्त्वतः ।
यदा यत्कर्तुमायाति तत्कृत्वाऽऽस यथासुखम् ॥

आत्माले कर्म गर्दैन भन्ने तत्त्व बुझी कन ।
अविद्याजन्य हुन् कर्म म बस्छु ब्रह्म भैकन ॥
(३)

कर्मनैष्कर्म्यनिर्बन्धभावा देहस्थयोगिनः ।
संयोगायोगविरहादहमासे यथासुखम् ॥

कर्म निष्कर्मको कर्ता म योगी हैन वस्तुतः ।
वियोग योगले मुक्त भएर बस्छु तत्त्वतः ॥
(४)
अर्थाऽनर्थौ न मे स्थित्या गत्या न शयनेन वा ।
तिष्ठन्गाच्छन्स्वपंस्तस्मादहमासे यथासुखम् ॥

अर्थानर्थ कुनै छैन बस्नु हिँड्नु र सुत्नुमा ।
त्यसै कारण आनन्दी रहन्छु यिन कामना ॥
(५)
स्वपतो नास्ति मे हानिः सिद्धिर्यत्नवतो न वा ।
नाशोल्लासौ विहायास्मादहमासे यथासुखम् ॥

म सुत्ता हानि नै छैन यत्नमा लाभ देख्तिन
हानि लाभ दुवै छोडी सुखपूर्वक बस्छु म ॥
(६)
सुखादिरूपानियमं भावेष्वालोक्य भूरिशः ।
शुभाशुभे विहायास्मादहमासे यथासुखम् ॥

सुख दुःखादि मिथ्या हुन् सत्य हैनन् कसै गरी ।
शुभाशुभ दुवै बिर्सी बस्छु आनन्दमा परी ॥
(७)
अष्टावक्रगीताको तेह्रौँ प्रकरणको नेपाली अनुवाद सकियो ।

अष्टावक्रगीताको
चौधौँ प्रकरण

जनक भन्नुहुन्छ –

प्रकृत्या शून्यचित्तो यः प्रमादाद्भावभावनः ।
निद्रितो बोधित इव क्षीणसंसरणो हि सः ॥

स्वतः शून्य छ जो चित्त प्रारब्धजन्य कर्म छ ।
सुते पनि छ जागा ऊ बाँचेर पनि मुक्त छ ॥
(१)

क्व धनानि क्व मित्राणि क्व मे विषयदस्यवः ।
क्व शास्त्रं क्व च विज्ञानं यदा मे गलिता स्पृहा ॥

कहाँ छन् ? धन, मित्रादि, कहाँ विषय चोर छन् ?
स्पृहा नाश भयो जैले कहाँ शास्त्र र ज्ञान छन् ?
(२)

विज्ञाते साक्षि पुरुषे परमात्मनि चेश्वरे ।
नैराश्ये बन्धमोक्षे च न चिन्ता मुक्तये मम ॥

साक्षी पुरुषको ज्ञान परमात्मा र ईश्वर ।
जानेँ बन्ध तथा मोक्ष म मुक्त छु सधैँभर ॥
(३)

अन्तर्विकल्पशून्यस्य बहिः स्वच्छन्दचारिणः ।
भ्रान्तस्येव दशास्तास्तास्तादृशा एव जानते ॥

आत्मज्ञान जसैँ हुन्छ दृश्य शून्य हुने तर ।
त्यस्ता ज्ञानीहरूलाई ज्ञानीले चिन्छ नेतर ॥
(४)

अष्टावक्रगीताको चौधौँ प्रकरणको नेपाली अनुवाद सकियो ।

अष्टावक्रगीताको
पन्ध्रौँ प्रकरण

अष्टावक्र भन्नु हुन्छ –

यथा तथोपदेशेन कृतार्थ सत्त्वबुद्धिमान् ।
आजीवमपि जिज्ञासुः परस्तत्र विमुह्यति ॥

सत्त्व बुद्धि हुने मान्छे चाँडै कृतार्थ बन्दछ ।
असत्त्व बुद्धिको मान्छे जिज्ञासु मात्र बन्दछ ॥
(१)

मोक्षो विषयवैरस्यं बन्धो वैषयिको रसः ।
एतावदेव विज्ञानं यथेच्छसि तथा कुरु ॥

विषयासक्ति हो बन्ध वैरस्य मोक्ष सुन्दर ।
यत्ति हो ब्रह्मको ज्ञान जे चाहन्छौ त्यही गर ॥
(२)

वाग्मिप्राज्ञमहोद्योगं जनं मूकजडालसम् ।
करोति तत्त्वबोधोऽयमतस्त्यक्तो बुभुक्षुभिः ॥

बुद्धिमान् अनि वाचाल कर्मीलाई त बोधले ।
अल्छी लाटो गुँगो पार्छ त्याग्नु राम्रो अबोधले ॥
(३)

न त्वं देहो न ते देहो भोक्ता कर्ता न वा भवान् ।
चिद्रूपोऽसि सदा साक्षी निरपेक्षः सुखं चर ॥

तिमी शरीर नै हैनौ तिम्रो शरीर होइन ।
कर्ता भोक्त कुनै हैनौ तिमी साक्षी निरञ्जन ॥
(४)

रागद्वेषौ मनोधर्मौ न मनस्ते कदाचन ।
निर्विकल्पोऽसि बोधात्मा निर्विकारः सुखं चर ॥

रागद्वेष मनो धर्म तिमी ता होइनौ मन ।
निर्विकल्प निराकार बोधात्मा हौ सुखी बन ॥
(५)

सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतेषु चात्मनि ।
विज्ञाय निरहङ्कारो निर्ममस्त्वं सुखी भव ॥

सम्पूर्ण भूतमा आत्मा आत्मामा बुझ ती भनी
निर्मम निरहङ्कार जानी बस सुखी बनी ॥
(६)

विश्वं स्फुरति यत्रेदं तरङ्गा इव सागरे ।
तत्त्वमेव न सन्देहश्चिन्मूर्ते विज्वरो भव ॥

तरङ्ग सरि नै फुर्छ तिमीमा विश्व यो सब ।
निःसन्देह तिमी चित् हौ सन्ताप शून्य हौ अब ॥
(७)

श्रद्धस्व तात श्रद्धस्व नात्र मोहं कुरुष्व भोः ।
ज्ञानस्वरूपो भगवानात्मा त्वं प्रकृतेः परः ॥

श्रद्धा गर तिमी छोड जगत्को मोह दुस्तर ।
ज्ञानस्वरूप हो आत्मा मायाभन्दा तिमी पर ॥

(८)

गुणैः संवेष्टितो देहस्तिष्ठत्यायाति याति च ।
आत्मा न गन्ता नागन्ता किमेनमनुशोचसि ॥

गुणले युक्त यो देह रहन्छ जान्छ आउँछ ।
तिमी न शोच आत्मा ता न जान्छ न त आउँछ ॥

(९)

देहस्तिष्ठतु कल्पान्तं गच्छत्वद्यैव वा पुनः ।
क्व वृद्धिः क्व च वा हानिस्तव चिन्मात्ररुपिणः ॥

देह कल्पान्त नै बाँचोस् यद्‌वा तुरुन्त होस् विदा
वृद्धि ह्रास दुवै हुन्न चिदात्मा हौ तिमी सदा ॥

(१०)

त्वय्यनन्तमहाम्भोधौ विश्ववीचिः स्वभावतः ।
उदेतु वास्तमायातु न ते वृद्धिर्न वा क्षतिः ॥

तिमी सागर विस्तीर्ण तरङ्ग तुल्य विश्व हो ।
स्वतः ती आउँछन् जान्छन् के हानि अनि वृद्धि भो ॥

(११)

तात चिन्मात्ररूपोऽसि न ते भिन्नमिदं जगत् ।
अथ कस्य कथं कुत्र हेयोपादेयकल्पना ॥

चैतन्यरूप हौ राजन् जगत् अभिन्न हो स्वतः ।
अतः हेय उपादेय कस्को किन कहाँ छ त ?
(१२)

एकस्मिन्नव्यये शान्ते चिदाकाशेऽमले त्वयि ।
कुतो जन्म कुतः कर्म कुतोऽहङ्कार एव च ॥

एक अव्यय चिन्मात्र स्वच्छ शान्त परात्पर ।
चिदाकाश तिमी भित्र जन्म कर्म अहं छ र ?
(१३)

यत्त्वं पश्यसि तत्रैकस्त्वमेव प्रतिभाससे ।
किं पृथग्भासते स्वर्णात्किटकाङ्गदनूपुरम् ॥

जे जे देख्छौ तिमी मात्रै सबैमा आफु देख्तछौ ।
अङ्गदादिक भूषामा सर्वत्र स्वर्ण देख्तछौ ॥
(१४)

अयं सोऽहमयं नाहं विभागमिति सन्त्यज ।
सर्वमात्मेति निश्चित्य निःसङ्कल्प सुखी भव ॥

म यो हुँ र म यो हैन विभक्त गर्न छोडिद्यौ ।
सम्पूर्ण एक आत्मा हो जानी सङ्कल्प छोडिद्यौ ॥
(१५)

तवैवाऽज्ञानतो विश्वं न किञ्चिदिति निश्चयी ।
त्वत्तोऽन्यो नास्ति संसारी नासंसारी च कश्चन ॥

तिम्रै अज्ञान हो विश्व एक हौ परमार्थतः ।
तिमी भिन्न असंसारी संसारी हैन तत्त्वत ?
(१६)

भ्रान्तिमात्रमिदं विश्वं न किञ्चिदिति निश्चयी ।
निर्वासनः स्फूर्तिमात्रो न किञ्चिदिति शाम्यति ॥

यो विश्व भ्रान्ति मात्रै हो अरू क्यै पनि होइन ।
जान्ने हो वासना शून्य चिन्मात्र अन्य होइन ॥
(१७)

एक एव भवाम्भोधावासीदस्ति भविष्यति ।
न ते बन्धोऽस्ति मोक्षो वा कृतकृत्यः सुखञ्चर ॥

जगत् समुद्रमा एक्लै थियौ छौ र हुने पनि ।
बन्ध मोक्ष कुनै छैनन् हिँड पूर्ण तिमी बनी ॥
(१८)

मा सङ्कल्पविकल्पाभ्यां चित्तं क्षोभय चिन्मय ।
उपशाम्य सुखं तिष्ठ स्वात्मन्यानन्दविग्रहे ॥

विकल्प अनि सङ्कल्प गरेर तिमी चिन्मय ।
नहोऊ क्षुब्ध भै शान्त बस सानन्द निर्भय ॥
(१९)

त्यजैव ध्यानं सर्वत्र मा किञ्चिद्धृदि धारय ।
आत्मा त्वं मुक्त एवासि किं विमृष्य करिव्यसित् ॥

बाहिरी दृश्य फ्याँकी द्यौ न लेऊ भित्र क्यै पनि ।
तिमी ता मुक्त आत्मा हौ छैन बाहिर क्यै पनि
(२०)

अष्टावक्रगीताको पन्ध्रौँ प्रकरणको नेपाली अनुवाद सकियो ।

अष्टावक्रगीताको
सोह्रौँ प्रकरण

आचक्ष्व शृणु वा तात नानाशास्त्राण्यनेकशः ।
तथापि न तव स्वास्थ्यं सर्वं विस्मरणादृते ॥

पढ वा सुन हे बाबु ! नाना शास्त्र थरी थरी ।
नबिर्सीकन यी सारा मुक्ति हुन्न कसै गरी ॥
(१)

भोगं कर्म समाधिं वा कुरु विज्ञ तथापि ते ।
चित्तं निरस्त सर्वांशमत्यर्थं रोचयिष्यति ॥

हे विज्ञ ! कर्म वा भोग समाधि जै सुकै गर ।
चित्त शान्त कहीँ हुन्न गर होस सधैँभर ॥
(२)

आयासात् सकलो दुःखी नैनं जानाति कश्चन ।
अनेनैवोपदेशेन धन्यः प्राप्नोति निर्वृतिम् ॥

प्रयासले सबै दुःखी जान्दैनन् स्व कुनै तर ।
यै जान्ने भाग्यमानीले मोक्ष पाउँछ दुस्तर ॥
(३)

व्यापारे खिद्यते यस्तु निमेषोन्मेषयोरपि ।
तस्यालस्याधुरीणस्य सुखं नान्यस्य कस्यचित् ॥

आखाँ चिम्लन वा खोल्न जसले दुःख मान्दछ ।
अल्छी शिरोमणि त्यो हो ऊ मात्रै सुखी बन्दछ ॥

(४)

इदं कृत्यमिदं नेति द्वन्द्वैर्मुक्तं यदा मनः ।
धर्मार्थकाममोक्षेषु निरमोक्षं तदा भवेत् ॥

यो गरौं गर्न यो बाँकी बच्यो यो द्वन्दबाट जो ।
धर्मादिबाट ऊ बच्छ निरपेक्ष त बन्छ जो ॥

(५)

विरक्तो विषयद्वेष्टा रागी विषयलोलुपः ।
ग्रहमोक्षविहीनस्तु न विरक्तो न रागवान् ॥

विरक्त विषय द्वेषी रागी विषयलुब्ध हो ।
दुवैबाट छ जो टाढा न विरक्त न लुब्ध हो ॥

(६)

हेयोपादेयता तावत्संसारविटपाङ्कुरः ।
स्पृहा जीवति यावद्वै निर्विचारदशास्पदम् ॥

तृष्णा बाँच्छ जहाँसम्म विवेकशून्य हो स्थिति ।
त्यहाँ हुन्छ लिने छोड्ने संसार बीजको स्थिति ॥

(७)

प्रवृत्तौ जायते रागो निवृत्तौ द्वेष एव हि ।
निर्द्वन्द्वो बालवद् धीमानेवमेव व्यवस्थितः ॥

रागले हुन्छ आसक्ति द्वेष हुन्छ निवृत्तिले ।
बुद्धिमान् शिशु झैँ बस्छ यथावत् स्वस्थ चित्तले ॥
(८)
हातुमिच्छति संसारं रागी दुःखजिहासया ।
वीतरागी हि निर्दुःखस्तस्मिन्नपि न खिद्यति ॥

सांसार छोड्छ रागीले दुःख त्याग्ने लिई मन ।
वीत रागी यहीँ बस्छ दुःख निर्मुक्त भैकन ॥
(९)
यस्याऽभिमानो मोक्षेऽपि देहेऽपि ममता तथा ।
न च योगी न वा ज्ञानी केवलं दुःखभागसौ ॥

जो हो त्यो मोक्ष मा सक्त देह प्रति हिरिक्क हो ।
त्यो ता योगी न हो ज्ञानी दुःखको एक पात्र हो ॥
(१०)
हरो यद्युपदेष्टा ते हरिः कमलजोऽपि वा ।
तथापि न तव स्वास्थ्यं सर्वविस्मरणादृते ॥

उपदेशक हुन् तिम्रा ब्रह्मा विष्णु कि वा हर ।
यी सबै न भुले सम्म मुक्ति हुन्न कसै गर ॥
(११)
अष्टावक्रगीताको सोह्रौँ प्रकरणको नेपाली अनुवाद सकियो ।

अष्टावक्रगीताको
सत्रौँ प्रकरण

तेन ज्ञानफलं प्राप्तं योगाभ्यासफलं तथा ।
तृप्त स्वच्छेन्द्रियो नित्यमेकाकी रमते तु यः ॥

तृप्त इन्द्रिय छन् स्वच्छ एक्लै जो नित्य बस्तछ ।
योगाभ्यासी छ जो मान्छे उसैले ज्ञान पाउँछ ।
(१)

न कदाचिज्जगत्यस्मिंस्तत्त्वज्ञो हन्त खिद्यति ।
यत एकेन तेनेदं पूर्णं ब्रह्माण्डमण्डलम् ॥

कहिल्यै पनि तत्त्वज्ञ खेद गर्दैन निश्चित ।
बुझ्छ ऊ सब संसार ब्रह्मात्मक छ तत्त्वतः ॥
(२)

न जातु विषयाः केऽपि स्वारामं हर्षयन्त्यमी ।
सल्लकीपल्लवप्रीतमिवेभन्निम्बपल्लवाः ॥

सल्लकी पात हात्तीले खान्छ खाँदैन नीमको ।
त्यस्तै आत्मज्ञले चिन्ता गर्दैन विषयादिको ॥
(३)

यस्तु भोगेषु भुक्तेषु न भवत्यधिवासितः ।
अभुक्तेषु निराकाङ्क्षी तादृशो भवदुर्लभः ॥

जसको वासना छैन भोगेको भोगको जब ।
आकाङ्क्षा कत्ति राख्तैन त्यस्तो ज्ञानी छ दुर्लभ ॥

(४)

बुभुक्षुरिह संसारे मुमुक्षुरपि दृश्यते ।
भोगमोक्षनिराकाङ्क्षी विरलो हि महाशयः ॥

भोगेच्छु अनि मोक्षेक्षु पाइन्छन् यस लोकमा ।
अनाकाङ्क्षी दुवैतर्फ पाइन्नन् तर लोकमा ॥

(५)

धर्मार्थकाममोक्षेषु जीविते मरणे तथा ।
कस्याप्युदारचित्तस्य हेयोपादेयता न हि ॥

धर्म अर्थ तथा मोक्ष काम जीवन मृत्युमा ।
हेयोपादेयनिर्मुक्त ज्ञानी पुग्दछ मोक्षमा ॥

(६)

वाञ्छा न विश्वविलये न द्वेषस्तस्य च स्थितौ ।
यथा जीविकया तस्माद्‌धन्य आस्ते यथासुखम् ॥

जगत्‌को स्थितिमा राग द्वेष राख्तैन नाशमा ।
साक्षी नै धन्य हो मान्छे जो बाँच्तछ सुशान्तिमा ॥

(७)

कृतार्थोऽनेन ज्ञानेनेत्येवं गलितधीः कृती ।
पश्यञ्छृण्वन्स्पृशञ्जिघ्रन्नश्नन्नास्ते यथासुखम् ॥

कृतार्थ ज्ञानले जो छ जसको बुद्धि नै गल्यो ।
हेर्दै सुन्दै छुँदै सुँघ्दै खाँदै ऊ सुखले रह्यो ॥

(८)

शून्या दृष्टिर्वृथा चेष्टा विफलानिन्द्रियाणि च ।
न स्पृहा न विरक्तिर्वा क्षीणसंसारसागरे ॥

जस्को संसार नाशिन्छ व्यर्थ चेष्टा र इन्द्रिय ।
न तृष्णा न त वैराग्य ऊ जीवन्मुक्त निश्चय ॥

(९)

न जागर्ति न निद्राति नोन्मीलति न मीलति ।
अहो परदशा क्वापि वर्तते मुक्तचेतसः ॥

न जाग्छ सुन्छ आँखा ऊ चिम्लन्छ न त खोल्दछ ।
मुक्तात्माको परावस्था साक्षी भएर बस्तछ ॥

(१०)

सर्वत्र दृश्यते स्वस्थः सर्वत्र विमलाऽऽशय ।
समस्तवासनामुक्तो मुक्तः सर्वत्र राजते ॥

जीवन्मुक्त सदा स्वस्थ रहन्छ विमलाशय ।
वासनाबाट भै मुक्त सधैँ रहन्छ निर्भय ॥

(११)

पश्यञ्छृण्वन् स्पृशञ्जिघ्रन्नश्नन् गृह्णन् वदन् व्रजन् ।
ईहितानीहितैर्मुक्तो मुक्त एव महाशयः ॥

हेर्दै सुन्दै छुँदै सुँघ्दै लिँदै हिँड्दै गरे पनि ।
भलो र अभलो बिर्सी बस्छ ज्ञ मुक्त नै बनी ॥
(१२)

न निन्दति न च स्तौति न हृष्यति न कुप्यति ।
न ददाति न गृह्णाति मुक्त ः सर्वत्र नीरसः ॥

सदा नीरस हो ज्ञानी निन्दा न स्तुति गर्दछ ।
न दिन्छ न त ऊ लिन्छ न खुसी न रिसाउँछ ॥
(१३)

सानुरागां स्त्रियं दृष्ट्वा मृत्युं वा समुपस्थितम् ।
अविह्वलमनाः स्वस्थो मुक्त एव महाशयः ॥

रागद्वेष दुवै छैनन् नारी र मृत्युमा पनि ।
दृढ स्वस्थ बनी बस्छ जीवन्मुक्त सुखी बनी ॥
(१४)

सुखे दुःखे नरे नार्यां सम्पत्सु च विपत्सु च ।
विशेषो नैव धीरस्य सर्वत्र समदर्शिनः ॥

समदर्शी ज्ञले नारी नर दुःख र सुखमा ।
पार्थक्य कत्ति देख्तैन सम्पत्ति र विपत्तिमा ॥
(१५)

न हिंसा नैव कारुण्यं नौद्धत्यं न च दीनता ।
नाश्चर्यं नैव च क्षोभः क्षीणसंसरणे नरे ॥

संसार जसको भाग्यो उस्मा औद्धत्यदीनता
हुन्नन् कारुण्य आश्चर्य हिंसा शून्य न क्षोमता ॥
(१६)

न मुक्तो विषयद्वेष्टा न वा विषयलोलुपः ।
असंसक्तमना नित्यं प्राप्ताऽप्राप्तसमश्नुते ॥

विषयद्वेष गर्दैन बन्दैन लुब्ध नै पनि ।
ज्ञानी प्रारब्ध नै भोग्छ असंसक्त सधैँ बनी ॥
(१७)

समाधानाऽसमाधानहिताऽहितविकल्पनाः ।
शून्यचित्तो न जानाति कैवल्यमिव संस्थितः ॥

मनोनाश पछि ज्ञानी सङ्कल्पशून्य बन्दछ ।
समाधानादि बिर्सेर शुद्ध कैवल्य बन्द छ ।
(१८)

निर्ममो निरहङ्कारो न किञ्चिदिति निश्चितः ।
अन्तर्गलितसर्वाशः कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥

म मेरो जब नाशिन्छन् मिथ्या हो सब जान्दछ ।
ज्ञानीका आश नासिन्छन् निष्काम कर्म गर्दछ ॥
(१९)

मनःप्रकाशसम्मोहस्वप्नजाड्यविवर्जितः ।
दशां कामपि सम्प्राप्तो भवेद् गलितमानसः ॥

मनोनाश सँगै कर्म मोह जाड्यादि हट्तछन् ।
ब्रह्मज्ञ त्यो अवस्थामा इन्द्रियातीत बन्दछन् ॥
(२०)

अष्टावक्रगीताको सत्रौँ अध्यायको नेपाली अनुवाद सकियो ।

अष्टावक्रगीताको
अठारौँ प्रकरण

यस्य बोधोदये तावत्स्वप्नवद् भवति भ्रमः ।
तस्मै सुखैकरूपाय नमः शान्ताय तेजसे ॥

बोधप्राप्त पछि भ्रान्ति ज्ञानीको पर भाग्दछ ।
त्यस्ता आनन्द सद्रूप चिद्मा मेरो प्रणाम छ ॥
(१)

अर्जयित्वाऽखिलानर्थान् भोगाानाप्नोति पुष्कलान् ।
न हि सर्वपरित्यागमन्तरेण सुखी भवेत् ॥

गरी आर्जन सम्पत्ति भोग प्रशस्त पाउँछ ।
परन्तु त्यागले मात्रै मान्छे आनन्द पाउँछ ॥
(२)

कर्तव्यदुःखमार्तण्डज्वालादग्धान्तरात्मनः ।
कुतः प्रशमपीयूषधारासारमृते सुखम् ॥

कर्ताभाव रहेसम्म प्रचण्ड सूर्य तापले ।
जलेका मनको शान्ति हुन्छ ब्रह्मपीयूषले ॥
(३)

भवोऽयं भावनामात्रो न किञ्चित्परमार्थतः ।
नास्त्यभावस्वभावानां भावाऽभावविभाविनाम् ॥

भावनामात्र संसार क्यै हैन परमार्थतः ।
अभाव भाव सारामा ब्रह्ममात्रै छ वस्तुतः ॥
(४)

न दूरं न च सङ्कोचाल्लब्धमेवात्मनः पदम् ।
निर्विकल्पं निरायासं निर्विकारं निरञ्जनम् ॥

यो आत्मा न त टाढा छ आफैँ नै भित्र बस्तछ ।
यौटै छ सजिलै लब्ध स्वच्छ शुद्ध र सूक्ष्म छ ॥
(५)

व्यामोहमात्रविरतौ स्वरूपादानमात्रतः ।
वीतशोका विराजन्ते निरावरणदृष्टयः ॥

अज्ञान मोह त्यागेर आफै स्वरूप लीकन ।
शोकशून्य निरावृत्त ज्ञानी नै हुन्छ पावन ॥
(६)

समस्तं कल्पनामात्रमात्मा मुक्तः सनातनः ।
इति विज्ञाय धीरो हि किमभ्यस्यति बालवत् ॥

यो दृश्य कल्पना मात्रै आत्मा शाश्वत मुक्त छ ।
यस्तो जानेर नै ज्ञानी चेष्टा छोडेर बस्त छ ।
(७)

आत्मा ब्रह्मेति निश्चित्य भावाऽभावौ च कल्पितौ ।
निष्कामः किं विजानाति किं ब्रूते च करोति किम् ॥

आत्मा हो ब्रह्म जानेर भावाभाव असत् भनी ।
ज्ञानी निष्काम भै बस्छ शिशुझैँ मूक नै बनी ॥
(८)

अयं सोऽहमयं नाऽहमिति क्षीणा विकल्पनाः ।
सर्वमात्मेति निश्चित्य तूष्णींभूतस्य योगिनः ॥

म हुँ यो अनि ऊ हैन भन्ने छोडी विकल्पना,
आत्मा हो सब जानेर ज्ञानी बस्तछ मौनमा ॥
(९)

न विक्षेपो न चैकाग्र्यं नाऽतिबोधो न मूढता ।
न सुखं न च वा दुःखमुपशान्तस्य योगिनः ॥

जान्छन् एकाग्र विक्षेप योगी ज्ञ जब बन्छ नै ।
अतिबोध न ता हुन्छ न मूढ सुख दुःख नै ॥
(१०)

स्वाराज्ये भैक्ष्यवृत्तौ च लाभालाभे जने वने ।
निर्विकल्पस्वभावस्य न विशेषोऽस्ति योगिनः ॥

आत्मानन्दी ज्ञका लागि समाज या हओस् वन ।
केही फरक पर्दैन भिक्षा या राज्यको धन ॥
(११)

क्व धर्मःक्व च वा कामःक्व चार्थःक्वःविवेकता ।
इदं कृतमिदं नेति द्वैन्द्वैर्मुक्तस्य योगिनः ॥

के धर्मऽअनि के काम ? के अर्थ ? के विवेचन ।
कृत्याऽकृत्य सबै जान्छन् योगीका द्वन्द्व तत्क्षण ॥
(१२)

कृत्यं किमपि नैवाऽस्ति न काऽपि हृदि रञ्जना ।
यथा जीवनमेवेह जीवन्मुक्तस्य योगिनः ॥

बाँच्तैमा मुक्त बन्नेको रहन्न कृत्य क्यै पनि ।
न आसक्ति कहीँ राख्छन् बाँच्छन् ब्रह्म उनी बनी ॥
(१३)
क्व मोहः क्व च वा विश्वं क्व तद्ध्यानं क्व मुक्तता ।
सर्वसङ्कल्पसीमायां विश्रान्तस्य महात्मनः ॥

सबै सङ्कल्पले मुक्त ज्ञानीको छ कहाँ जगत् ?
कहाँ मोह ? कहाँ ध्यान ? चिद्ब्रह्म मात्र छन् फगत् ॥
(१४)
येन विश्वमिदं दृष्टं स नास्तीति करोतु वै ।
निर्वासनः किं कुरुते पश्यन्नपि न पश्यति ॥

अज्ञले देख्छ संसार सत्य ठान्छ सधैँभर ।
वासनाशून्य योगीले मिथ्या ठान्दछ यो तर ॥
(१५)
येन दृष्टं परं ब्रह्म सोऽहं ब्रह्मेति चिन्तयेत् ।
किं चिन्तयति निश्चिन्तो द्वितीयं यो न पश्यति ॥

साक्षात्कार भयो जस्को ऊ आफैँ ब्रह्म नै भयो ।
जान्ने र जानिने छैन मिथ्या द्वैत सबै गयो ॥
(१६)

दृष्टो येनात्मविक्षेपो निरोधं कुरुते त्वसौ ।
उदारस्तु न विक्षिप्तः साध्याभावात्करोति किम् ॥

आत्मा विक्षिप्त जो देख्छ त्यसले रोक्नु पर्दछ ।
साक्षात्कार गर्‍यो जल्ले उल्ले के गर्नु शेष छ ?
(१७)
धीरो लोकविपर्यस्तो वर्तमानोऽपि लोकवत् ।
न समाधिं न विक्षेपं न लेपं स्वस्य पश्यति ॥

संसारदेखि टाढा ज्ञ यसमै तर बस्त छ ।
आफ्नू समाधि विक्षेप न बन्ध नै ज्ञ देख्तछ ।
(१८)
भावाऽभावविहीनो यस्तृप्तो निर्वासनो बुधः ।
नैव किञ्चित्कृतं तेन लोकदृष्ट्या विकुर्वता ॥

अभाव भावले शून्य ब्रह्मज्ञ भित्र तृप्त छ ।
ज्ञानी छ वासनाशून्य उस्को कर्म अकर्म छ ॥
(१९)
प्रवृत्तौ वा निवृत्तौ वा नैव धीरस्य दुर्ग्रहः ।
यदा यत्कर्तुमायाति तत्कृत्वा तिष्ठतः सुखम् ॥

काम गर्न र छोड्नामा ज्ञानी राख्तैन आग्रह ।
जे आइलाग्छ ऊ गर्छ बस्तछ सुखपूर्वक ॥
(२०)

निर्वासनो निरालम्बः स्वच्छन्दो मुक्तबन्धनः ।
क्षिप्तः संस्कारवातेन चेष्टते शुष्कपर्णवत् ॥

निर्वासन निरालम्ब स्वच्छन्द मुक्तबन्ध भै ।
प्रारब्धवायुले उड्दै ऊ बस्छ शुष्क पात भैँ ॥
(२१)

असंसारस्य तु क्वाऽपि न हर्षो न विषादिता ।
स शीतलमना नित्यं विदेह इव राजते ॥

न हर्ष मान्छ आत्मज्ञ न विषाद न दुःख नि ।
ऊ शान्त मनले बस्छ विदेहमुक्त भैँ बनी ॥
(२२)

कुत्राऽपि न जिहासाऽस्ति आशा वाऽपि न कुत्रचित् ।
आत्मारामस्य धीरस्य शीतलानन्दरात्मनः ॥

आत्माराम ज्ञको चित्त स्वच्छ शीतल बन्दछ ।
लिने यद्वा दिने इच्छा त्यागेर मुक्त बन्दछ ॥
(२३)

प्रकृत्या शून्यचित्तस्य कुर्वतोऽस्य यदृच्छया ।
प्राकृतस्येव धीरस्य न मानो नावमानिता ॥

मनो नाश पछि ज्ञानी स्वतः नै कर्म गर्दछ ।
अज्ञानी जनको जस्तो न हेँला मान जान्दछ ॥
(२४)

कृतं देहेन कर्मेदं न मया शुद्धरूपिणा ।
इति चिन्ताऽनुरोधी यः कुर्वन्नपि करोति न ॥

देहले कर्म जो गर्छ आत्मा गर्दैन क्यै पनि ।
जसले ज्ञान यो राख्छ गर्दै गर्दैन क्यै पनि ॥
(२५)

अतद्वादीव कुरुते न भवेदपि बालिशः ।
जीवन्मुक्तः सुखी श्रीमान् संसरन्नपि शोभते ॥

जीवन्मुक्त सँधै गर्छ कर्म ता अज्ञले सरी ।
निष्काम कर्मले गर्दा बाँधिदैन कसै गरी ॥
(२६)

नाना विचारसुश्रान्तो धीरो विश्रान्तिमागतः ।
न कल्पते न जानाति न शृणोति न पश्यति ॥

नाना विचारले लस्त धीर विश्राम गर्दछ ।
न कल्पन्छ न ता बुझ्छ न सुन्छ न त देख्तछ ॥
(२७)

असमाधेरविक्षेपान्न मुमुक्षुर्न चेतरः ।
निश्चित्य कल्पितं पश्यन् ब्रह्मैवाऽऽस्ते महाशयः ॥

समाधि अनि विक्षेप दुवैबाट भई पर ।
मिथ्या हुन् यी भनी ज्ञानी बस्छ साक्षी भई तर ॥
(२८)

यस्यान्तः स्यादहङ्कारो न करोति करोति सः ।
निरहङ्कारधीरेण न किञ्चिदकृतं कृतम् ॥

भित्र जो छ अहङ्कारी न गरे पनि गर्दछ ।
भित्र छैन अहङ्कारी गरे पनि नगर्दछ ॥
(२९)

नोद्विग्नं न च सन्तुष्टं कर्तृत्व मदवर्जितम् ।
निराशं गतसन्देहं चित्तं मुक्तस्य राजते ॥

न उद्वेग न सन्तुष्टि न कर्तव्य न स्पन्दन ।
न आशा न त सन्देह ज्ञानी हुन्छ निरञ्जन ॥
(३०)

निर्ध्यान्तुं चेष्टितुं वाऽपि यच्चितं न प्रवर्तते
निर्निमित्तमिदं किन्तु निर्ध्यायिति विचेष्टते ॥

न ज्ञानी ध्यान वा चेष्टा गर्छन् वृत्ति लगाउँछ ।
विना निमित्त वा हेतु कर्म र ध्यान गर्दछ ॥
(३१)

तत्त्वं यथार्थमाकर्ण्य मन्दः प्राप्नोति मूढताम् ।
अथवा याति सङ्कोचममूढः कोऽपि मूढवत् ॥

सुनेर मन्दले तत्त्व झन् बढी मन्द बन्दछ ।
ज्ञानीले पनि मूढैले जस्तै नै काम गर्दछ ॥
(३२)

एकाग्रता निरोधो वा मूढैरभ्यस्यते भृशम् ।
धीराः कृत्यं न पश्यन्ति सुप्तवत् स्वपदे स्थिताः ॥

मूढ एकाग्रता साथ निरोध खूब गर्दछ ।
ज्ञानीको कृत्य नै हुन्न सुप्तवत् स्थिर बन्दछ ॥
(३३)

अप्रयत्नात् प्रयत्नाद् वा मूढो नाऽऽप्नोति निर्वृतिम् ।
तत्त्वनिश्चयमात्रेण प्राज्ञो भवति निर्वृतः ॥

जति यत्न गरोस् अज्ञ प्राप्त गर्दैन निर्वृत्ति ।
तत्त्व निश्चय गर्नाले ज्ञानी पाउँछ निर्वृति ॥
(३४)

शुद्धं बुद्धं प्रियं पूर्णं निष्प्रपञ्चं निरामयम् ।
आत्मानं तं न जानन्ति तत्राऽऽभ्यासपरा जनाः ॥

शुद्ध बुद्ध अति प्यारो पूर्ण शान्त निरामय ।
आत्माकन त जान्दैनन् अभ्यासी जन निश्चय ॥
(३५)

नाऽऽप्नोति कर्मणा मोक्षं विमूढोऽभ्यासरूपिणा ।
धन्यो विज्ञानमात्रेण मुक्तस्तिष्ठत्यविक्रियः ।

अभ्यासबाट अज्ञानी मुक्त हुन्न कसै गरी ।
अभ्याससून्य भै ज्ञानी ज्ञानले जान्छ नै तरी ॥
(३६)

मूढो नाऽऽप्नोति तद्ब्रह्म यतो भवितुमिच्छति ।
अनिच्छन्नपि धीरो हि परब्रह्मस्वरूपभाक् ॥

बन्न खोजेर बन्दैन अज्ञानी ब्रह्म जे गर ।
न चाहे पनि सद्ज्ञानी ब्रह्म बन्छ स्वयं तर ॥
(३७)

निराधाराग्रहव्यग्रा मूढाः संसारपोषकाः ।
एतस्याऽनर्थमूलस्य मूलच्छेदकृतो बुधैः ॥

आधारशून्य संसार अज्ञानीले बढाउँछ ।
ज्ञानीले तर संसार जरैदेखि डढाउँछ ॥
(३८)

न शान्तिं लभते मूढो यतः शमितुमिच्छति ।
धीरस्तत्त्वं विनिश्चित्य सर्वदा शान्त मानस ॥

अज्ञानी शान्ति चाहन्छ प्राप्त गर्दैन क्यै गरी ।
ज्ञानीले तत्त्व जानेर शान्त हुन्छ सधैँभरि ॥
(३९)

क्वात्मनो दर्शनं तस्य यद्दृष्टमवलम्बते ।
धीरास्ते तं न पश्यन्ति पश्यन्तात्मानमव्ययम् ॥

आत्मदर्शन पाउन्न जल्ले दृश्य समाउँछ ।
ज्ञानीले दृश्य देख्तैन आत्मदर्शन पाउँछ ॥
(४०)

क्व निरोधो विमूढस्य यो निर्बन्धं करोति वै ।
स्वारामस्यैव धीरस्य सर्वदाऽसावकृत्रिमः ॥

अज्ञानी हठले गर्छ चित्त निरोध हुन्न नै ।
ज्ञानीको ता स्वभावैले निरुद्ध चित्त हुन्छ नै ॥
(४१)

भावस्य भावकः कश्चिन्न किञ्चिद्भावकोऽपरः ।
उभयाऽभावकः कश्चिदेवमेव निराकुलः ॥

सत्ता छ कतिले भन्छन् कतिले छैन भन्दछन् ।
दुवै नै कतिले मान्छन् ब्रह्मज्ञ मौन बन्दछन् ॥
(४२)

शुद्धमद्वयमात्मानं भावयन्ति कुबुद्धयः ।
न तु जानन्ति सम्मोहाद् यावज्जीवमनिर्वृताः ॥

अज्ञले भावना गर्छ जान्दैन ब्रह्म अद्वय ।
अज्ञानवश जान्दैन दुःखी हुन्छ लिई भय ॥
(४३)

मुमुक्षोर्बुद्धिरालम्बमन्तरेण न विद्यते ।
निरालम्बैव निष्कामा बुद्धिर्मुक्तस्य सर्वदा ॥

बुद्धिले खोज्छ आधार मुमुक्षु जनको तर ।
खोज्दैन मुक्त आलम्ब बुद्धिभन्दा ज्ञ हो पर ॥
(४४)

विषयद्वीपिनो वीक्ष्य चकिताः शरणार्थिनः ।
विशन्ति झटिति क्रोडन्निरोधैकाऽग्र्यसिद्धये ॥

विषयद्वीपले त्रस्त संसारी त्राणखातिर ।
हात्तीबाट सुरक्षार्थ पस्छ गह्वरका तिर ॥
(४५)
निर्वासनं हरिं दृष्ट्वा तूष्णीं विषयदन्तिनः ।
पलायन्ते न शक्तास्ते सेवन्ते कृतचाटवः ॥

वासनाहीन देखेर सिंह विषय झैँ गज ।
भाग्दै शरणमा पर्छ सेवा गर्छ ज्ञकै अझ ॥
(४६)
न मुक्तिकारिकान्धत्ते निःशङ्को युक्तमानसः ।
पश्यञ्च्छृण्वन्स्पृशञ्जिघ्रन्नश्नन्नास्ते यथासुखम् ॥

शङ्कारहित मुक्तात्मा योगादिमा तटस्थ नै ।
हेर्दै सुन्दै छुँदै सुँघ्दै खाँदै बस्छ प्रसन्न भै ॥
(४७)
वस्तुश्रवणमात्रेण शुद्धबुद्धिर्निराकुलः ।
नैवाऽऽचारमनाचारमौदास्यं वा नपश्यति ॥

यथार्थ ज्ञान सुन्नाले शुद्ध बुद्धि भई स्थिर ।
न आचार अनाचार उदासी बस्छ भै पर ॥
(४८)

यदा यत्कर्तुमायाति तदा तत्कुरुते ऋजुः ।
शुभं वाऽप्यशुभं वाऽपि तस्य चेष्टा हि बालवत् ॥

ब्रह्मज्ञ शुभ होस् यद्‌वा हओस् अशुभ नै पनि ।
जे जे पर्छ सबै गर्छ शुद्ध बालख झैँ बनी ॥
(४९)

स्वातन्त्र्यात्सुखमाप्नोति स्वातन्त्र्याल्लभते परम् ।
स्वातन्त्र्यान्निर्वृतिङ्गच्छेत् स्वातन्त्र्यात्परमं पदम् ॥

स्वातन्त्र्यबाट नै मिल्छ सुख ब्रह्मज्ञको पद ।
आनन्द यसले मिल्छ ज्ञ पाउँछ परंपद ॥
(५०)

अकर्तृत्वमभोक्तृत्वं स्वात्मनो मन्यते यदा ।
तदा क्षीणा भवन्त्येव समस्ताश्चित्तवृत्तयः ॥

मनुष्य जब कर्तृत्व भोक्तृत्व आदि छोड्दछ ।
चित्तवृत्तिहरू सारा उसले तब तोड्दछ ॥
(५१)

उच्छृङ्खलाऽप्याकृतिका स्थितिर्धीरस्य राजते ।
न तु सस्पृहचित्तस्य शान्तिर्मूढस्य कृत्रिमा ॥

उच्छृङ्खल हओस् ज्ञानी त्यही भूषण बन्दछ ।
कामीको ढोगको शान्ति सदा दूषण बन्दछ ॥
(५२)

विलसन्ति महाभोगैर्विशन्ति गिरिगह्वरान् ।
निरस्तकल्पना धीरा अबद्धा मुक्तबुद्धयः ॥

कल्पनाबन्धले मुक्त ज्ञानी त्याग र भोगमा ।
साक्षीभाव सधैँ राख्छन् सुखमा अनि दुःखमा ॥
(५३)

श्रोत्रियं देवतां तीर्थमङ्गनां भूपतिं प्रियम् ।
दृष्ट्वा सम्पूज्यधीरस्य न काऽपि हृदि वासना ॥

श्रोत्रिय देवता तीर्थ नारी प्रिय र भूपति ।
देखोस् पूजा गरोस् ज्ञानी राख्तैन वासना रति ॥
(५४)

भृत्यैः पुत्रैः कलत्रैश्च दोहित्रैश्चाऽपि गौत्रगैः ।
विहस्य धिक्कृतो योगी न याति विकृतिं मनाक् ॥

भृत्य पुत्र र जाया वा आफन्तले सधैँभरि ।
दुत्कारे पनि विक्षुब्ध ज्ञानी हुन्न कसै गरी ॥
(५५)

सन्तुष्टोऽपि न सन्तुष्ट खिन्नोऽपि न च खिद्यते ।
तस्याऽऽश्चर्यदशां तां तां तादृशा एव जानते ॥

सन्तुष्ट भै असन्तुष्ट खिन्न भै जो अखिन्न छ ।
त्यस्तै आश्चर्यको दृश्य त्यस्तैले मात्र जान्दछ ॥
(५६)

कर्तव्यतैव संसारो न तां पश्यन्ति सूरयः ।
शून्याऽऽकारा निराकारा निर्विकारा निरामयाः ॥

कर्तव्य कर्म संसार अन्यथा छैन क्यै पनि ।
मिथ्या हुन् सब दृश्यादि द्रष्टा हो धीर सद्गुणी ॥
(५७)

अकुर्वन्नपि सङ्क्षोभाद् व्यग्रः सर्वत्र मूढधीः ।
कुर्वन्नपि तु कृत्यानि कुशलो हि निराकुलः ॥

कर्म संसार हो ज्ञानी मिथ्या भनेर जान्द छ ।
ज्ञानी विक्षिप्त बन्दैन अज्ञ विक्षिप्त बन्दछ ॥
(५८)

सुखमास्ते सुखं शेते सुखमायाति याति च ।
सुखं वक्ति सुखं भुङ्क्ते व्यवहारेऽपि शान्तधीः ॥

शान्त बुद्धि भई ज्ञानी बस्छ सुत्छ र बोल्दछ ।
जान्छ आउँछ भै शान्त खान्छ प्रस्थान गर्दछ ॥
(५९)

स्वभावाद्यस्य नैवाऽऽर्तिर्लोकवद् व्यवहारिणः ।
महाहृद इवाऽभ्योयो गतक्लेशः स शोभते ॥

ज्ञानी स्वभावका साथै व्यवहारादिमा अनि ।
महाहृद सरी शान्त क्षोभहीन जहाँ पनि । ।
(६०)

निवृत्तिरपि मूढस्य प्रवृत्तिरूपजायते ।
प्रवृत्तिरपि धीरस्य निवृत्तिरूपजायते ॥

निवृत्ति पनि कामीको प्रवृत्तिरूप बन्दछ ।
प्रवृत्ति पनि ज्ञानीको निवृत्ति रूप बन्दछ ॥
(६१)

परिग्रहेषु वैराग्यं प्रायो मूढस्य दृश्यते ।
देहे विगलिताऽऽशस्य क्व रागः क्व विरागिता ॥

वैराग्य बन्छ कामीको बाहिरी त्याग कृत्रिम ।
रागत्याग दुवै हुन्न ज्ञानीमा नै अकृत्रिम ॥
(६२)

भावनाऽभावनाऽऽसक्ता दृष्टिर्मूढस्य सर्वदा ।
भाव्यभावनया सा तु स्वस्थस्याऽदृष्टरूपिणी ॥

अभाव भावको दृष्टि रहन्छ अज्ञमा सदा ।
ज्ञानीमा यी दुवै हुन्नन् ब्रह्ममै रम्दछन् सदा ॥
(६३)

सर्वाऽरम्भेषु निष्कामो यश्चरेद् बालवन्मुनिः ।
न लेपस्तस्य शुद्धस्य क्रियमाणेऽपि कर्मणि ॥

निष्कामी बालझैँ ज्ञानी कर्म गर्छन् सधैँभर ।
कर्मका फलमा लिप्त बन्दैन मन दुस्तर ॥
(६४)

स एव धन्य आत्मज्ञः सर्वभावेषु यः समः ।
पश्यञ्छृण्वन् स्पृशञ्जिघ्रन्नश्ननन्निस्तर्षमानसः ॥

आत्मज्ञ धन्य हो त्यो नै जसले मन जित्तछ ।
हेर्दा, सुन्दा, छुँदा खेरि ऊ सधैँ साक्ष्य बन्दछ ॥
(६५)

क्व संसारः क्व चाऽऽभासः क्व साध्यं क्व च साधनम् ।
आकाशस्येव धीरस्य निर्विकल्पस्य सर्वदा ॥

सधैँ आकाश झैँ सूक्ष्म निर्विकल्पात्म धीरको ।
कहाँ संसार ? आभास ? साध्य साधन आदिको ॥
(६६)

स जयत्यर्थसंन्यासी पूर्णस्वरसविग्रहः ।
अकृत्रिमोऽनवच्छिन्ने समाधिर्यस्य वर्तते ॥

त्यही नै धीरको हुन्छ जय जो ब्रह्मरूप छ ।
जस्को मनन अभ्यास सधैँ अत्यन्त स्थिर छ ॥
(६७)

बहुनात्र किमुक्तेन ज्ञानतत्त्वो महाशय ।
भोगमोक्षनिराकाङ्क्षी सदा सर्वत्र नीरसः ॥

धेरै भनेर के हुन्छ ? आत्मज्ञ जुन बन्दछ ।
भुक्ति मुक्ति दुवैतर्फ आकाङ्क्षाशून्य बन्दछ ॥
(६८)

महदादि जगद् द्वैतं नाममात्रविजृम्भितम् ।
विहाय शुद्धबोधस्य किं कृत्यमवशिष्यते ॥

महत्तत्त्वादि यो द्वैत नाममात्र विभिन्न हो ।
ज्ञानीका लागि संसार ब्रह्मरूप अभिन्न हो ॥
(६९)
भ्रमभूतमिद सर्वं किञ्चिन्नास्तीति निश्चयी ।
अलक्ष्यस्फुरणः शुद्धः स्वभावेनैव शाम्यति ॥

भ्रमात्मक जगत् सारा अध्यासरूप झूट हो ।
यस्तो ज्ञान हुने ज्ञानी स्वभावैले प्रशान्त हो ॥
(७०)
शुद्धस्फुरणरूपस्य दृश्यभावमपश्यतः ।
क्व विधिः क्व च वैराग्यं क्व त्यागः क्व शमोऽपि वा ॥

ज्ञानी यो दृश्य देख्तैनन् सत् आत्मा मात्र देख्तछन् ।
विधि त्याग र वैराग्य शम यी व्यर्थ ठान्दछ ॥
(७१)
स्फुरतोऽनन्तरूपेण प्रकृतिञ्च न पश्यतः ।
क्व बन्धः क्व च वा मोक्षः क्व हर्षः क्व विषादिता ॥

जड प्रकृति देख्तैनन् ज्ञानीले ब्रह्म देख्तछन् ।
उनका बन्ध वा मोक्ष हर्ष शोकादि शून्य छन् ॥
(७२)

बुद्धिपर्यन्तसंसारे मायामात्रं विवर्तते ।
निर्ममो निरहङ्कारो निष्कामः शोभते बुधः ॥

बुद्धिपर्यन्त संसार मायामात्रै सबैतिर ।
निर्मम निरहङ्कार ज्ञानी निष्काम सुन्दर ॥
(७३)

अक्षयं गत सन्तापमात्मानं पश्यतो मुनेः ।
क्व विद्या क्व च वा विश्वं क्व देहोऽहं ममेति वा ॥

सत् चित् आनन्द आत्मज्ञ स्वयं ब्रह्म जसै भए ।
अविद्या उनका विद्या अहं मम सबै गए ॥
(७४)

निरोधादीनि कर्माणि जहाति जडधीर्यदि ।
मनोरथान् प्रलापाँश्च कर्तुमाप्नोत्यतत्क्षणात् ॥

निरोधादि सबै कर्म अज्ञानी छोड्छ तै पनि ।
कामना मनमा राखी प्रयत्न गर्छ दुर्गुणी ॥
(७५)

मन्दः श्रुत्वाऽपि तद् वस्तु न जहाति विमूढताम् ।
निर्विकल्पो बहिर्यत्नादन्तर्विषयलालसः ॥

अज्ञानी तत्त्व जानेर पनि छोड्दैन मूढता ।
त्यागे जस्तो गरी बाह्य भित्र राख्तछ लालसा ॥
(७६)

ज्ञानाद् गलितकर्मा ये लोकदृष्ट्याऽपि कर्मकृत् ।
नाऽऽप्नोत्यवसरं कर्तुं वक्तुमेव न किञ्चन ॥

ज्ञानको अग्निले दग्ध सबै कर्म भए पनि ।
लोकका दृष्टिमा कर्म गर्छ त्यागी भए पनि ॥
(७७)

क्व तमः क्व प्रकाशो वा हानं क्व च न किञ्चन
निर्विकारस्य धीरस्य निरातङ्कस्य सर्वदा ॥

विकारशून्य ज्ञानीमा प्रकाश छ कहाँ तम ।
कहाँ छ ? त्याग सन्न्यास कहाँ छ भय सम्भ्रम ॥
(७८)

क्व धैर्यं क्व विवेकित्वं क्व निरातङ्कताऽपि वा ।
अनिर्वाच्यस्वभावस्य निःस्वभावस्य योगिनः ॥

स्वभाव हो अनिर्वाच्य स्वभावहीन मुक्तको ।
कहाँ विवेक वा धैर्य ? कहाँ निर्भय युक्तको ॥
(७९)

न स्वर्गो नैव नरको जीवन्मुक्तिर्न चैव हि ।
बहुनाऽत्र किमुक्तेन योगदृष्ट्या न किञ्चन ॥

न स्वर्ग नरकै नै छ न जीवन्मुक्ति मुक्तको ।
धेरै भनेर के हुन्छ ? के भन्ने यो अलीकको ॥
(८०)

नैव प्रार्थयते लाभं नालाभेनानुशोचति ।
धीरस्य शीतलं चित्तममृतेनैव पूरितम् ।।

ज्ञानीको चित्तमा पूर्ण अमृतैयुक्त बन्दछ ।
न लाभ लिन चाहन्छ न क्यै अहित शोच्तछ ।।
(८१)

न शान्तं स्तौति निष्कामो न दुष्टमपि निन्दति ।
समदुःखसुखस्तृप्तः किञ्चित्कृत्यं न पश्यति ।।

निष्कामी धीरले कैल्यै निन्दा गर्दैन वा स्तुति ।
सुखदुःख समानै ऊ गर्दैन कर्म दुष्कृति ।।
(८२)

धीरो न द्वेष्टि संसारमात्मानं न दिदृक्षति ।
हर्षाऽमर्षविनिर्मुक्तो न मृतो न च जीवति ।।

द्वेष गर्दैन संसार न आत्मा देख्न खोज्छ ऊ ।
न हर्षशोक आत्मज्ञ बाँचेको न त मर्त्य ऊ ।।
(८३)

निःस्नेहः पुत्रदारादौ निष्कामो विषयेषु च ।
निश्चिन्तः स्वशरीरेऽपि निराशः शोभते बुधः ।।

निर्मोही मुत्र पत्नीमा निष्कामी विषयादिमा ।
निश्चिन्त देहमा ज्ञानी विरक्त हुन्छ भोगमा ।।
(८४)

तुष्टिः सर्वत्र धीरस्य यथा पतितवर्तिनः ।
स्वच्छन्दं चरतो देशान् यत्राऽस्तमितशायिनः ॥

जे पाउँछ त्यसैबाट ज्ञानी सन्तुष्ट बन्दछ ।
सूर्य अस्त हुँदा सुत्छ स्वच्छन्द भई घुम्दछ ॥
(८५)

पततूदेतु वा देहो नाऽस्य चिन्ता महात्मनः ।
स्वभावभूमिविश्रान्तिविस्मृताऽशेषसंसृतेः ॥

आफ्नै स्वभावधर्तीमा सुत्छ निश्चिन्त भैकन ।
मर्नु बाँच्नु दुवै एक धीर गर्दैन चिन्तन ॥
(८६)

अकिञ्चनः कामचारो निर्द्वन्दश्छिन्नसंशयः ।
असक्तः सर्वभावेषु केवलो रमते बुधः ॥

स्वेच्छा भ्रमी निरासक्त निर्द्वन्द्व शून्य संशय ।
निरासक्त सधैँ एक्लो ज्ञानी सर्वत्र निर्भय ॥
(८७)

निर्ममः शोभते धीरः समलोष्टाऽश्मकाञ्चनः ।
सुभिन्नहृदयग्रथिर्विनिर्धूतरजस्तमाः ॥

संस्कार वासनाशून्य रजस्तम अगोचर ।
ज्ञानी निर्ममले ठान्छ माटो सुन बराबर ।
(८८)

सर्वत्राऽनवधानस्य न किञ्चिद् वासना हृदि ।
मुक्ताऽऽत्मनो वितृप्तस्य तुलना केन जायते ॥

सधैँ अज्ञान निर्मुक्त वासनाशून्य मुक्तको ।
आत्माराम छ जो ज्ञानी तुलना हुन्न धीरको ॥
(८९)

जानन्नपि न जानाति पश्यन्नपि न पश्यति ।
ब्रुवन्नपि न च ब्रूते को ऽन्यो निर्वासनादृते ॥

जानेर पनि जान्दैन देख्तैन देखिए पनि ।
बोलेर पनि बोल्दैन को हुन्छ ? धीर भैँ अनि ॥
(९०)

भिक्षुर्वा भूपतिर्वाऽपि यो निष्कामः स शोभते ।
भावेषु गलिता यस्य शोभनाऽशोभना मतिः ॥

राम्रो सँगै न राम्रोको जसको बुद्धि हट्तछ ।
राजा भिक्षु सबैलाई निष्काम स्थिति बन्दछ ॥
(९१)

क्व स्वाच्छन्द्यं क्व सङ्कोचः क्व वा तत्त्वविनिश्चयः ।
निर्व्याजार्जवभूतस्य चरितार्थस्य योगिनः ॥

कहाँ स्वच्छन्द सङ्कोच कहाँ छ तत्त्वनिर्णयः ।
सफा निष्काम जोगीको सधैँ जीवन निर्भय ॥
(९२)

आत्मविश्रान्तितृप्तेन निराशेन गताऽऽर्तिना ।
अन्तर्यदनुभूयेत तत्कथं कस्य कथ्यते ॥

आशारहित आत्मस्थ निःशोक आत्मतृप्तले ।
ब्रह्मानुभूति जो गर्छ, कसरी बुझ्छ अज्ञले ॥

(९३)

सुप्तोऽपि न सुषुप्तौ च स्वप्नेऽपि शयितो न च
जागरेऽपि न जागर्ति धीरस्तृप्तः पदे पदे ॥

सुतेर पनि सुत्तैन देख्तैन सपना पनि ।
जागेर पनि जाग्दैन ज्ञानी तृप्त सधैँ उनी ॥

(९४)

ज्ञः सचिन्तोऽपि निश्चिन्तः सेन्द्रियोऽपि निरिन्द्रियः ।
सुबुद्धिरपि निर्बुद्धिः साहङ्कारोऽनहङ्कृती ॥

चिन्ता भए नि निश्चिन्त सेन्द्रियै ज्ञ निरिन्द्रियः ।
भएर बुद्धि निर्बुद्धि भई अहं जितेन्द्रिय ॥

(९५)

न सुखी न च वा दुःखी न विरक्तो न सङ्गवान् ।
न मुमुक्षुर्न वा मुक्तो न किञ्चिन्न च किञ्चन ॥

ज्ञानी सुखी न वा दुःखी न रक्त न विरक्त हो
मुमुक्षु हो न हो मुक्त न धनी न गरीब हो ॥

(९६)

विक्षेपेऽपि न विक्षिप्तः समाधौ न समाधिवान् ।
जाड्येऽपि न जडो धन्यः पाण्डित्येऽपि न पण्डितः ॥

विक्षेपमा न विक्षिप्त न समाधिमा समाधि छ ।
जडतामा न ता जाड्य पाण्डित्यमा न पण्डित ॥
(९७)

मुक्तो यथास्थितिस्वस्थः कृतकर्तव्यनिर्वृतः ।
समः सर्वत्र वैतृष्ण्यान्न स्मरत्यकृतं कृतम् ॥

मुक्त जैले पनि स्वस्थ कृत्याकृत्य विनिर्वृत ।
बराबरा सबै तृष्णाशून्य कृत्य सुविस्मृत ॥
(९८)

न प्रीयते वन्द्यमानो निन्द्यमानो न कुप्यति ।
नैवोद्विजति मरणे जीवने नाऽभिनन्दति ॥

ज्ञानी हुन्न खुशी पुज्दा न पुज्दा न रिसाउँछ ॥
बाँच्तामा हर्ष मान्दैन मृत्युमा न डराउँछ ॥
(९९)

न धावति जनाऽऽकीर्णं नाऽरण्यमुपशान्तधीः ।
यथा तथा यत्र तत्र सम एवाऽवतिष्ठते ॥

शान्त मनुष्य जाँदैन सभामा वनमा पनि ।
समभाव लिई बस्छ जहाँ बसोस् सुखी बनी ॥
(१००)

अष्टावक्रगीताको अठारौँ प्रकरणको नेपाली अनुवाद सकियो ।

अष्टावक्रगीताको
उन्नाइसौँ प्रकरण

जनक भन्छन् –

तत्त्वविज्ञानसन्देशमादाय हृदयोदरात् ।
नानाविधपरामर्शःशल्योद्धारः कृतो मया ।।

तत्त्वज्ञानास्त्रले मेरा मनका शूल ती सब ।
झिकेर स्वस्थ अत्यन्त गुरुले पार्नु भो अब ।।

(१)

क्व धर्मः क्व च वा कामः क्व चार्थ क्व विवेकिता ।
क्व द्वैतं क्व च वाऽद्वैत स्वे महिम्नि स्थितस्य मे ।।

कहाँ धर्म? कहाँ काम ? कहाँ अर्थ ? विवेकिता ?
आफ्नै स्वरूपमा मग्न कहाँ अद्वैत द्वैतता ?

(२)

क्व भूतं क्व भविष्यद् वा वर्त्तमानमपि क्व वा ।
क्व देशः क्व च वा नित्यं स्वे महिम्नि स्थितस्य मे ।।

आफ्नै स्वरूपमा मस्त मलाई छैन सम्भ्रम ।
वर्तमान भविष्यद् वा कहाँ छ ? देशको क्रम ।।

(३)

क्व चाऽऽत्मा क्व च वाऽनात्मा क्व शुभं क्वाऽशुभं तथा ।
क्व चिन्ता क्व च वाऽचिन्ता स्वे महिम्नि स्थितस्य मे ।।

म हुँ स्वरूपमा प्राप्त आत्मानात्मा कहाँ छ र ।
शुभाशुभ कहाँ चिन्ता ? अचिन्ता हुन सक्छ र ?

(४)

क्व स्वप्नः क्व सुषुप्तिर्वा क्व च जागरणं तथा ।
क्व तुरीयं भयं वाऽपि स्वे महिम्नि स्थितस्य मे ॥

म हुँ स्वरूपमा प्राप्त ममा स्वप्न र जाग्रत ।
सुषुप्ति भय नै यद्वा तुरीय छैन वस्तुतः ।
(५)

क्व दूरं क्व समीपं वा बाह्यं क्वाभ्यान्तरं क्व वा ।
क्व स्थूलं क्व च वा सूक्ष्मं स्वे महिम्नि स्थितस्य मे ॥

आफ्नै स्वरूपमा मस्त न भित्र न त बाहिर ।
भित्र बाहिर नै छैन स्थूल सूक्ष्म कहाँ छ र ?
(६)

क्व मृत्युर्जीवितं वा क्व लोकाः क्वाऽस्य क्व लौकिकम् ।
क्व लयः क्व समाधिर्वा स्वे महिम्नि स्थितस्य मे ॥

आफ्नै स्वरूपमा मस्त कहाँ मृत्यु कहाँ भय ?
व्यवहार कहाँ लोक, कहाँ समाधि वा लय ?
(७)

अलं त्रिवर्गकथया योगस्य कथयाऽप्यलम् ।
अलं विज्ञानकथया विश्रान्तस्य ममाऽऽत्मनि ॥

आफ्ना स्वरूपमा प्राप्त ममा मोक्षदि छन् कहाँ ?
विज्ञान अनि विश्रान्ति योग भोगहरू कहाँ ?
(८)

अष्टावक्रगीताको उन्नाइसौँ प्रकरणको नेपाली अनुवाद सकियो ।

अष्टावक्रगीताको
बीसौँ प्रकरण

जनक भन्नुहुन्छ –

क्व भूतानि क्व देहो वा क्वेन्द्रियाणि क्व वा मनः ।
क्व शून्यं क्व च नैराश्यं मत्स्वरूपे निरञ्जने ॥

निरञ्जन ममा छैनन् भूत इन्द्रिय देह यी ।
कहाँ मन ? कहाँ शून्य कहाँ नैराश्य आदि यी ॥
(१)

क्व शास्त्रं क्वाऽऽत्मविज्ञानं क्व वा निर्विषयं मनः ।
क्व तृप्तिः क्व वितृष्णां त्वं गतद्वन्दस्य मे सदा ॥

द्वन्द्वातीत ममा शास्त्र आत्मविज्ञान नै कहाँ ?
कहाँ तृप्ति ? कहाँ तृष्णा ? मन निर्विषयी कहाँ ?
(२)

क्व विद्या क्व च वाऽविद्या क्वाऽहं क्वेदं मम क्व वा ।
क्व बन्धः क्व च वा मोक्षः स्वरूपस्य क्व रूपिता ॥

अविद्या छ कहाँ विद्या ? मेरो कहाँ र यो कहाँ ?
कहाँ स्वरूपमा रूप ? बन्ध मोक्ष दुवै कहाँ ?
(३)

क्व प्रारब्धानि कर्माणि जीवन्मुक्तिरपि क्व वा ।
क्व तद्विदेहकैवल्यं निर्विशेषस्य सर्वदा ॥

कहाँ प्रारब्ध छन् कर्म ? जीवन्मुक्ति हरे कहाँ ?
निर्विशेष ममा फेरि विदेह मुक्ति नै कहाँ ?

(४)

क्व कर्ता क्व च वा भोक्ता निष्क्रियं स्फुरणं क्व वा ।
क्वाऽपरोक्षं फलं वा क्व निः स्वभावस्य मे सदा ॥

स्वभावशून्य आत्मामा कर्ता भोक्ता क्रिया कहाँ ।
कहाँ स्फुरण ? प्रत्यक्ष फल निष्क्रियता कहाँ ?

(५)

क्व लोकः क्व मुमुक्षुर्वा क्व योगी ज्ञानवान् क्व वा ।
क्व बद्ध क्व च वा मुक्तः स्वस्वरूपेऽहमद्वये ॥

अद्वय रूप आत्मामा कहाँ लोक ? मुमुक्षुता ?
कहाँ योग ? कहाँ ज्ञान कहाँ बद्ध ? र मुक्तता ?

(६)

क्व सृष्टिःक्व च संहारःक्व साध्यं क्व च साधनम् ।
क्व साधकः क्व वा सिद्धिर्वा स्वस्वरूपेऽहमद्वये ॥

कहाँ सृष्टि कहाँ नाश कहाँ साध्य र साधन ।
कहाँ साधक वा सिद्धि अद्वैत हुँ सनातन ॥

(७)

क्व प्रमाता प्रमाणं वा क्व प्रमेयं क्व च प्रमा ।
क्व किञ्चित् क्व न किञ्चिद् वा सर्वदा विमलस्य मे ॥

शुद्ध चित् हुँ ममा छैनन् प्रमाण र प्रमा अनि ।
प्रमेय र प्रमाता नै किञ्चितादि अरू पनि ॥

(८)

क्व विक्षेपः क्व चैकाग्र्यं क्व निर्बोधः क्व मूढता ।
क्व हर्षः क्व विषादो वा सर्वदा निष्क्रियस्य मे ॥

सदानिष्क्रिय आत्मामा कहाँ एकाग्र बोधता ?
कहाँ विषाद वा हर्ष ? कहाँ ज्ञान र मूढता ?

(९)

क्व चैव व्यवहारो वा क्व च सा परमार्थता ।
क्व सुखं क्व च वा दुःखं निर्विमर्शस्य मे सदा ॥

निर्विकार ममा छैनन् संसार परमार्थता ।
सुख दुःख दुवै छैनन् यही नै हो यथार्थता ॥

(१०)

क्व माया क्व च संसारःक्व प्रीतिर्विरतिःक्व वा ।
क्व जीवः क्व च तद्ब्रह्म सर्वदा विमलस्य मे ॥

कहाँ माया र संसार ? विरति प्रेम नै कहाँ ?
शुद्ध चित् हुँ ममा जीव ब्रह्मको भेद नै कहाँ ?

(११)

क्व प्रविर्त्तिर्निवृत्तिर्वा क्व मुक्तिः क्व च बन्धनम् ।
कूटस्थनिर्विभागस्य स्वस्थस्य मम सर्वदा ॥

अखण्ड स्वस्थ कूटस्थ ममा छन् यी सबै कहाँ ?
कहाँ प्रवृत्ति निवृत्ति मुक्ति बन्धन नै कहाँ ?

(१२)

क्वोपदेशः क्व वा शास्त्रं क्व शिष्यः क्व च वा गुरुः ।
क्व शान्तिः पुरुषार्थो वा निरुपाधेः शिवस्य मे ॥

गुरूपदेश सत्शास्त्र शान्ति शिष्य सबै कहाँ ?
निरुपाधिक सत् चित्मा पुरुषार्थादि छन् कहाँ ?

(१३)

क्व चाऽस्ति क्व च वा नाऽस्ति क्वाऽस्ति चैकं क्व च द्वयम् ।
बहुनाऽत्र किमुक्तेन किञ्चिन्नोत्तिष्ठते मम ॥

कहाँ अस्ति? कहाँ नास्ति ? कहाँ एक ? दुई पनि ।
धेरै भनेर के हुन्छ ? म बस्छु शुद्ध चित् बनी ॥

(१४)

अष्टावक्रगीताको बीसौँ प्रकरणको नेपाली अनुवाद सकियो ।

अष्टावक्रगीताको एक्काइसौँ प्रकरण

विंशतिश्चोपदेशे स्यूः श्लोकाश्च पञ्चविंशतिः ।
सत्यात्मानुभवोल्लासे उपदेशे चतुर्दश ॥
(१)

षडुल्लासे लये चौवोपदेशे च चतुश्चतुः ।
पञ्चकं स्यादनुभवे बन्धमोक्षे चतुष्ककम् ॥
(२)

निर्वेदोपशमे ज्ञान एवमेवाष्टकं भवेत् ।
यथासुखे सप्तकं च शान्तौ स्याद्वेदसम्मितम् ॥
(३)

तत्त्वोपदेशे विंशच्च दश ज्ञानोपदेशके ।
तत्त्वरूपे च विंशच्च शमे च शतकं भवेत् ॥
(४)

अष्टकं चात्मविश्रान्तौ जीवन्मुक्तौ चतुर्दश ।
षट् सङ्ख्याक्रमविज्ञाने ग्रन्थैकात्म्यं ततः परम् ॥
(५)

विंशत्येकमितैः खण्डैः श्लोकैरात्माग्निमध्यखैः ।
अवधूतानुभूतेश्च श्लोकाः सङ्ख्याक्रमा अमी ॥
(६)

अष्टावक्रगीताको सङ्ख्याक्रमविज्ञाननामक एक्काइसौँ प्रकरण सकियो ।

लेखकका साहित्यिक कृतिहरू

२६. उसैको लागि (समीक्षात्मक ग्रन्थ) – २०२६

२७. ऋतुमन्थन (समीक्षात्मक ग्रन्थ) – २०४४

२८. सिर्जनाका फूलहरू (कवितासङ्ग्रह) – २०५१

२९. बहादुर शाह (ऐतिहासिक काव्य) – २०५२

३०. श्रद्धाञ्जलि (शोकात्मक काव्य) – २०५२

३१. गीत तथा भजनहरू – २०५२

३२. अमरसिंहको चिट्ठी, काव्य (ऐतिहासिक काव्य) – २०५३

३३. क्रान्तिदूत (ऐतिहासिक काव्य) – २०५३

३४. विविधयात्रा (कवितासङ्ग्रह) – २०५५

३५. यात्रैयात्रा (यात्रात्मक कवितासङ्ग्रह) – २०५८

३६. पत्रैपत्र (छन्दोबद्ध पत्रात्मक कवितासङ्ग्रह) – २०५९

३७. पृथ्वीविजय (ऐतिहासिक काव्य) – २०६२

३८. अनुस्मृति (स्वलिखित जीवनगाथा) – २०६७

३९. वन्दना (श्रद्धाञ्जलिमय काव्यसङ्ग्रह) – २०६८

४०. कविशतक (केही कविहरूका बारेमा) – २०६८

४१. अष्ट्रेलियाको दैनिकी (यात्रा वृत्तान्त) – २०६९

४२. आभास (कवितासङ्ग्रह) – २०७२

४३. कवितामञ्जरी (ऐतिहासिक पारिवारिक कवितासङ्ग्रह) – २०७४

लेखकका दार्शनिक तथा आध्यात्मिक ग्रन्थहरू

१.	ज्ञान र भक्ति (समछन्दमा नेपाली भाषामा अनुवाद)	– २०६३
२.	रासपञ्चाध्यायी (समछन्दमा नेपाली भाषामा अनुवाद)	– २०६४
३.	यात्रावृत्तान्त (नेपाल र भारतका विभिन्न तीर्थहरूको यात्राविवरण)	– २०६४
४.	ब्रह्मसाक्षात्कार (अद्वैत वेदान्तपरक निबन्धग्रन्थ)	– २०६५
५.	उपनिषत्सार	– २०६७
६.	ब्रह्मसूत्रसार	– २०६७
७.	मणिरत्नमाला प्रश्नोत्तरी (समछन्दमा नेपाली भाषामा अनुवाद)	– २०६७
८.	अध्यास र चतुःसूत्री (नेपाली भाषामा अनुवाद)	– २०६८
९.	वेदान्तपरिभाषासार (नेपाली भाषामा अनुवाद)	– २०६८
१०.	श्रीकृष्णाय वयन्नुमः (समछन्दमा नेपाली भाषामा अनुवाद)	– २०६९
११.	परमसत्य (अद्वैत वेदान्तपरक निबन्धग्रन्थ)	– २०६९
१२.	अध्यास (नेपाली भाषामा अनुवाद)	– २०६९
१३.	अद्वैतसिद्धिः १ खण्ड (नेपाली भाषामा अनुवाद)	– २०६९
१४.	अद्वैतसिद्धिः २ खण्ड (नेपाली भाषामा अनुवाद)	– २०७०
१५.	अन्तिम उपदेश (समछन्दमा नेपाली भाषामा अनुवाद)	– २०७०
१६.	ब्रह्मविद्या (अद्वैत वेदान्तपरक निबन्धग्रन्थ)	– २०७०
१७.	अजातवाद (समछन्दमा नेपाली भाषामा अनुवाद)	– २०७१
१८.	पराविद्या (अद्वैत वेदान्तपरक निबन्धग्रन्थ)	– २०७१
१९.	अपरोक्षाऽनुभूति (समछन्दमा नेपाली भाषामा अनुवाद)	– २०७२
२०.	औपनिषद पुरुष (अद्वैत वेदान्तपरक निबन्धग्रन्थ)	– २०७२
२१.	श्रीमद्भागवतमहापुराणको अवतरणिका (समछन्दमा नेपाली भाषामा अनुवाद)	– २०७४
२२.	अवधूतगीता (समछन्दमा नेपाली भाषामा अनुवाद)	– २०७५
२३.	अष्टावक्रगीता (समछन्दमा नेपाली भाषामा अनुवाद)	– २०७५
२४.	ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः (अद्वैत वेदान्तपरक निबन्धग्रन्थ)	– २०७५
२५.	सङ्क्षेपशारीरकसार (संस्कृत भाषामा)	– २०७५